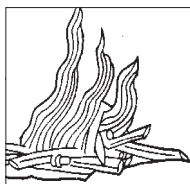

Újpesti

Helytörténeti
Értesítő

2015. március
XXII. évfolyam 1. szám

A kép, nézzék meg jobban, beállított: ezek a vidám, egyenruhás férfiak, akik lázas munkával takarítják a romokat, mintha egy nagy, történelmi tablónak állnának modellt – pedig csak a fotográfusnak állnak. A művész gondosan elrendezett mindenkit, a kompozíció szinte Székely Bertalant idézi vagy Benczúr Gyulát: apró csoportok fürtjeiből épül fel a kép. Van, aki téglát emel, van, aki csákányt tart a kezben, mindenki a feladatra koncentrálnak, középen egyetlen hősnek engedélyezett, hogy a kamerába nézzen – boldogan, erősen, magabízón.

A fotó hetven éve készült, propagandacélokra, a képen vadonatúj tűzoltóegyenruhába bújtatott férfiak üzennek a

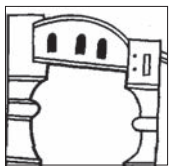
jövőnek, hogy a háborúnak vége, új világ jön, sőt, új generáció, mely végre győz a romokon. És a hallgatás leplelve vonja be az elmúlt szörnyű évek történetét. Eltakarítva a Wolfner Bőrgyár leomlott falait, a család elhurcolt és megölt tagjait, egy város valódi históriáját. Azokból a téglák-ból nemcsak a lebombázott, régi falak épülnek föl, hanem új falak is, melyek a múlt és a jelen közé ékelődnek: attól kezdve semmi sem úgy volt, ahogy. Attól kezdve évtizedekbe kerül majd, hogy a város lassan visszatalljon valódi történetéhez, és a romok alatt megtalálja igazi hőseit.

1945 tavasza, egy század tűzoltó a gyárudvaron: a jövő elkezdődött. □

Jolsvai András

Újra indul az élet, 1. rész: Falragaszok 1945-ből

„Ujpest megyei város polgármestere.

HIRDETMÉNY

Felhívom a város háztulajdonosait, illetve házfelügyelőit (gondnokokat), hogy a házmegbízott közbenjöttével állapítsák meg az ÜRES és el nem foglalt lakásokat s az arra vonatkozó jegyzéket függesszék ki a ház kapujára. A kifüggesztett jegyzéken minden lakásváltozás megfelelően keresztül vezetendő. Amennyiben a kiutalt lakást a lakásigénylő 8 napon belül el nem foglalja, a házmegbízott köteleességszerű ilyen irányú jelentésére a lakáshivatal a kiutalást hatálytalanítja.

Ujpest, 1945. évi február hó 28.

Dr. Szalay Sándor s.k. polgármester”

„Ujpest m. város polgármestere. 2022/1945. kig.sz. Tárgy: Ujpest m. város területén az ebzárlat elrendelése.

HIRDETMÉNY

Ujpest m. város területére 1945. évi március hó 1-től számított 90 napi időtartamra a legszigorúbb EBZÁRLATOT elrendelem. Befogott ebeket a gyeptelepen nem áll módomban (élelmiszer hiányában) megfigyelni, ezért a tulajdonosok által kiváltani szándékolta ebeket azoknak lakásán 21 napi megfigyelés alatt fogom tartani. Befogott ebek kiváltásának határideje 24 óra. Fenti határidőn túl ki nem váltott ebeket kiirtatom.

Ujpest, 1945. március hó 1-én.

Dr. Szalay Sándor s.k. polgármester”

„Ujpest m. város polgármestere. 2380/1945. Tárgy: az iskolai oktatás megkezdése.

HIRDETMÉNY

Az orosz katonai parancsnoksággal történt megállapodás alapján elrendelem, hogy az iskolai oktatás megkezdése céljából az összes ujpesti elemi, polgári iskolai és gimnáziumi beiratkozott tanulók folyó évi március hó 9-én, pénteken és 10-én, szombaton reggel 8 órától 2 óráig jelentkezzenek. Az elemi iskolai tanulók a Lőrinc-utca 40-42. szám alatt lévő elemi iskola első emeleti igazgatói irodájában, a polgári iskolai és gimnáziumi tanulók a Fe-

renc József-téri elemi iskola igazgatói irodájában tartoznak a fent megjelölt időben jelentkezni. A tanulók számbavétele után a rendes iskolai oktatás az összes ujpesti tanulók részére a fenti két iskolában folyó évi március hó 12-én, hétfőn reggel 8 órakor megkezdődik.

Ujpest, 1945. évi március hó 7-én.

Dr. Szalay Sándor s.k. polgármester”

Tárgy: Konyhakerti palánták beszerzése.

HIRDETMÉNY

Értesítem a város lakosságát és a Kertészeti Albizottság által földhöz juttatott vállalatokat, ugyszintén magánosokat, hogy konyhakerti palántáik beszerzését részben biztosítottam. Tekintettel arra, hogy a palánták korlátlan mennyiségben nem állnak rendelkezésre, felhívom az igénylőket, hogy szükségletük biztosítása végett azonnal jelentkezzenek a városi kertészet vezetőjénél (Megyeri-úti köztemető) délelőtt 8 és délután 3 óra között. Beszerezhető palánták: fejeskáposzta, kelkáposzta, saláta, karaláb, vöröshagyma darabonként 10 fillér, paprika, paradicsom és karfiol darabonként 20 fillér. Az igénylések előjegyzésének határideje 1945. április 7.

Ujpest, 1945. március 26.

Dr. Szalay Sándor polgármester”

„Ujpest m. város polgármestere. Tárgy: A volt dr. Gróf Károlyi uradalom területének védelme.

HIRDETMÉNY

Felhívom a lakosság figyelmét, hogy a volt dr. gróf Károlyi uradalom területét a földreform végrehajtása során a Községi Földigénylő Bizottság felosztotta. A volt uradalom területe most már kisemberek tulajdonát képezi. Nagy része teljesen meg van munkálva. Nemzeti érdek, hogy az ottani termés épségben maradjon és azt ne gázolják. Elrendelem, hogy a fent jelzett területre bárki másnak, mint az ott földdel rendelkezőknek bármi célból – ideértve a fakivágást is – belépni szigorúan tilos. Ezen rendeletem ellen vétőket népbírószág elé állítatom.

Ujpest, 1945. április 10.

Dr. Szalay Sándor s.k. polgármester.”

(Összeállította: Szöllősy Marianne)

Az Újpesti Helytörténeti
Alapítvány lapja

Alapító szerkesztő:
KADLECOVITS GÉZA

A szerkesztőbizottság elnöke:
HIRMANN LÁSZLÓ

A szerkesztőbizottság
tisztelt elnöke:
DR. SIPOS LAJOS

A szerkesztőbizottság tagjai:
DR. HOLLÓSI ANTAL
DR. KÖRÖS ANDRÁS
ROJKÓ ANNAMÁRIA

Szerkesztő:
ROJKÓ ANNAMÁRIA

Munkatársak:
IVÁNYI JÁNOS
DR. KRISKA GYÖRGY
KRIZSÁN SÁNDOR
LŐRINCZ RÓBERT
SZÖLLŐSY MARIANNE

Számunk szerzői:
DR. DERCE TAMÁS jogász,
történész
FERICSÁN KÁLMÁN ny. tanár
FORGÁCS ANDRÁS okl. gépészmérnök
HÉTVÁRI ANDREA költő, író
HIRMANN LÁSZLÓ tanár,
gimnázium-igazgató
DR. IBOLYA TIBOR fővárosi fő-
ügyész, címzetes egyetemi docens
IVÁNYI JÁNOS okleveles építőmérnök
JOLSVAI ANDRÁS író, szerkesztő
KARINTHY FERENC író
LŐRINCZ RÓBERT könyvtáros
PROF. DR. SALLAI JÁNOS tan-
székvezető egyetemi tanár
SZÖLLŐSY MARIANNE helytörténeti-
gyűjtemény-vezető

Kiadja:
Újpest Önkormányzata
Műszaki szerkesztő:
GELLÉRT KATALIN
Nyomdai kivitelezés:
SPÁCIUM BT.
Felelős vezető: KOÓS GÁBOR

Újpesti

Helytörténeti
Értesítő

2015. március
XXII. évfolyam 1. szám

Romeltakarítás a Wolfner Bőrgyár udvarán (részlet)

1	JOLSVAI ANDRÁS <i>A múlt téglái</i>
	Múltidéző
2	<i>Újra indul az élet, 1. rész: Falragaszok 1945-ből</i>
	Összeállította SZÖLLŐSY MARIANNE
	Tanulmány
4	BUDA ATTILA <i>Újpest – 175!</i>
6	DR. DERCE TAMÁS <i>Útban Európa felé – 120 éve tartották az első polgári esküvőt Újpesten, 1. rész</i>
9	IBOLYA TIBOR <i>Az első magyarországi bankrablás, Újpest, 1908. október 28., 1. rész</i>
	Közlemények
12	LŐRINCZ RÓBERT <i>Az egykori Villasor, a mai Vécsey Károly utca neves lakói, 2. rész</i>
15	HÉTVÁRI ANDREA <i>Újpest sajtótörténete, 7. rész: Újpest – a várossal születő lap</i>
17	IVÁNYI JÁNOS <i>Emléktábla az angyal földi kocsisán főépületén</i>
18	SALLAI JÁNOS <i>Újpest rendszete a „Nagy Háború” első éveiben</i>
21	FORGÁCS ANDRÁS <i>Újpest, a magyar elektronikaipar bölcsője, 1. rész</i>
24	HIRMANN LÁSZLÓ <i>Karinthy Ferenc</i>
24	KARINTHY FERENC <i>Budapesti tavasz (részlet)</i>
	Híres újpestiek
25	HIRMANN LÁSZLÓ <i>Radó Sándor</i>
	Interjú
28	FERICSÁN KÁLMÁN <i>A síelés újpesti koronázatlan királya – Beszélgetés a 93 éves bajnokkal</i>
32	Helytörténeti hírek

BUDA ATTILA

Újpest – 175!

Minden történet előtt több másik áll, amelyek következménye az, amiről éppen beszélünk, s ha az előzmények nem jelentek volna meg, természetesen nem lenne miről értekezni. Az a történet, amely végpontján a mai Újpest kezdetét jelenti, 1803. április 4-én Bécsben kezdődött. Ezen a napon halt meg Károlyi József gróf, harmincöt éves korában. Özvegye, gróf Waldstein Erzsébet, férje utolsó kívánságát betartva, gyermekei nevelését a család birtokaihoz közel, a József nádor működése következtében nagyvárossá váló Pest-Budán kívánta folytatni. Volt már egy palotájuk Pesten, ez a mai Petőfi Irodalmi Múzeum, vásárolt mellé még egy majorsági házat is az Üllői úton. A gyerekek középiskolai tanulmányaikat, a fiúk az egyetemet már a fővárosban végezték. S mint közvetlen kiváltó esemény, áll Újpest története előtt a fői birtok megvásárolása 1808-ban.

A terület határa messze terjedt a településen túl, elért egészen a Dunáig. A part melletti beépítetlen, homokos föld kevésbé volt alkalmas mezőgazdasági művelésre. Két-két és fél évtizedig itt, távol a birtokközponttól, elavult mezőgazdasági termelés és állattartás folyt.

A húszas évek végén azonban változott a helyzet. Részben a pest-budai polgárságnak az a része, amely egyre bővülő vagyona és növekvő szabadidőre tett szert, tágítani kezdte a főváros akkori határait, s érdeklődési körét északra is kiterjesztette, másfelől Károlyi István, a fői birtok tulajdonosa, 1830-ban kihasíttatott egy területet szőlőművelésre Káposztásmegyer ekkor még elnevezés nélküli, Dunához közelebbi részén, s bérbe adta döntően pesti illetőségű vállalkozóknak. A legnagyobb területet bérlő Mildenerger Mártonnak jutott eszébe, hogy a pesti határ káposztásmegyeri oldalán serházat hozzon létre, melynek szolgáltatását az ide kirándulók és a szőlősgazdák is igénybe vehették. A Mil-

denberger-féle serház, a szőlőültetvények és a kirándulási lehetőség megnövelte ennek a területnek az értékét és érdekességét: spontán módon nyaralókat, gazdasági épületeket kezdtek emelni a közelben lakók.

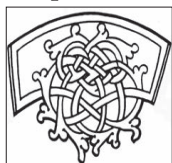
Ez a körülmény kapóra jött az uradalomnak. A napóleoni háborúk dekonjunktúrája múltán, a pénz többszöri devalvációját elszenvedve ugyanis világossá vált: a jobbágyi robotra épülő mezőgazdasági munka nem elég hatékony. A jövedelemtermő képesség fenntartásához tőkét kellett befektetni. A palotai határhoz közel eső terület azonban nem volt olyan vonzó, mint a közlekedésnek és kereskedelmi lehetőségeknek jobban megfelelő déli rész, ahol a spontán letelepedések tovább folytatódtak. Károlyi István belátta ezt s nem gátolta a beköltözést, sőt a földesúri jogok közé tartozó, haszonnal járó italmérési jussal is megadta, csupán a vendégfogadónak és Mildenergernek korábban biztosított kedvezményekkel akarta azt összeegyeztetni.

1834-ben azonban az uradalom saját elhatározásból az istvánhegyi rész végében és attól északkeletre telepíteni akart. Ekkor jelentek meg a történetben Löwy Izsák s hitsorsosai, velük lett teljes az előzmények sora: a tulajdonos ésszerű gazdálkodási igénye, a szőlőműveléssel, valamint kirándulással járó örömök és kapcsolódási lehetőségek, valamint az ipar szabad művelése és fejlődése.

A nagy károkat okozott 1838-as dunai árvíz után az olcsó építőanyag és telek miatt választották sokan a letelepedést, előny volt, hogy a zsidók itt védeltséget élveztek, 1839-ben már a zsinagógájuk is állt. Velük párhuzamosan a többi vallási felekezet is szerveződni kezdett. A kedvező körülmények hatására a telep terjeszkedett, távolabbi helyekről is érkeztek bevándorlók, akik a korábbi letelepülőkől abban különböztek elsősorban, hogy megélhetési körülményeik javulását akarták elérni, mivel azt az ipari vagy kereskedelmi tevékenységet, amelyet űztek,

amelyhez értettek, korábbi lakóhelyeiken nem tudták érvényesíteni. Az összességében nem valami kedvező kép Károlyi István tettségét sem nyerhette el, aki a korábbi egyéni megállapodásokat, általános, mindenkre érvényes szerződéssel váltotta fel.

Nyomtatott évszám nélkül, de kiegészítésében 1840-es dátummal lépett életbe az a kétnyelvű – magyar és német – megállapodás, amellyel gróf Károlyi István lehetővé tette, egyben szabályozta is a tulajdonában lévő fői uradalom, Dunához közeli részén, az úgynevezett Káposztásmegyeren egy új település létrehozását.

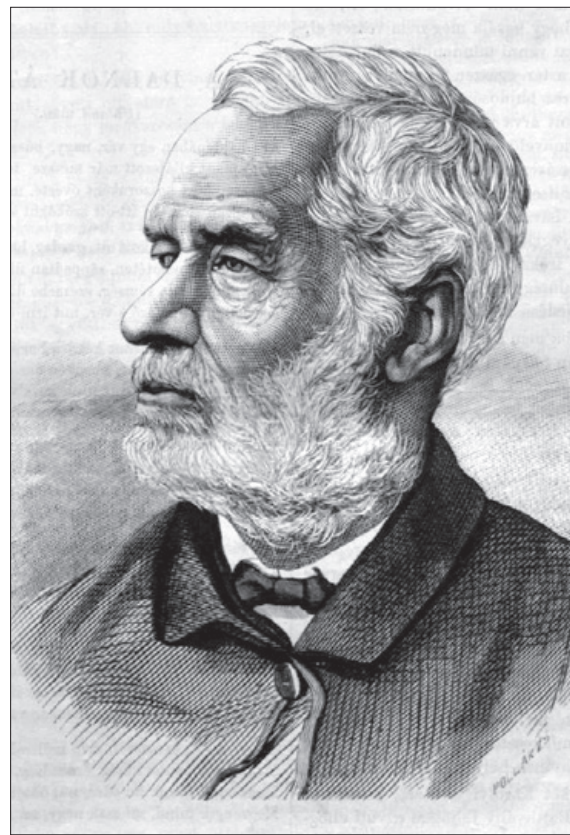
Ez a szerződés négy fő részből áll. Az első szerint a letelepedők 300 négyszögöl nagyságú telkeket kaptak, mezőgazdasági művelésre alkalmas földek nélkül. Egy személy több házhellyel is rendelkezhetett, bár a tulajdonos e területnek csak meghatározott részét biztosította a letelepedésre. A telkeken belül bármilyen ipari és kereskedelmi tevékenységet lehetett folytatni, kivéve azokat a kereskedelmi tevékenységeket, melyeket Károlyi István magának privilegizált. A telepesek a Duna partját az uradalommal közösen, a hajózás zavartalanlásának biztosításával használhatták. A háztulajdonosok a telkeken emelt épületeiket, házaikat szabadon elidegeníthették, csak végrendelet nélküli megszakadás esetén örökölt a birtok tulajdonosa. Károlyi István templom és községháza építésére, valamint temető létesítésére ingyen telkeket biztosított.

A házhely és az átengedett jogok használatáért minden évben bérleti díjat kellett fizetni. Károlyi István rendezett és mutatós települést kívánt létrehozni, ezért megszabta a házak külső kinézetét és azok közvetlen környezetét is. Nagyon fontos a második rész nyolcadik és kilencedik pontja, mert ezek egyértelműen az ipar pártolását, a céhek tiltását és a kereskedelem fellendülését segítették elő. A következő pontok a házhelyek adás-vételével kapcsolatos körülményeket tárgyalják: a házhelyekben 300 négyszögöl terület alá nem lehetett menni; eladás vagy öröklés esetén az uradalmi pénztárba az ingatlan után egy bizonyos részt kellett fizetni. A község lakói kötelesek voltak elismerni az uradalmi

képviselőket, s a szavazattöbbséggel és Károlyi István helybenhagyásával hozott szabályokat.

A harmadik rész a község igazgatásával kapcsolatos tudnivalókat vette sorra. A legfontosabb fórum az évente összehívott közgyűlés volt, amelyen a házhellyel rendelkezők szavazati joggal vehettek részt. A község az elkészült szerződés esetleg sérelmes pontjait törvényes úton vitathatta. Kétséges esetekben annak magyar nyelvű szövege volt az irányadó. A vezetőket a Károlyi István által előterjesztett jelöltekből választották. Az utolsó pont azt a viszonyt tisztázta, amely szerint Károlyi István pártfogása magától értetődően a községet is kötelezi arra, hogy minden, az uradalom egészét érintő körülményről annak vezetőit értesítse, érdekei ellen ne tegyen, és ilyesmire másokat se bízasson.

S bár az újmegyeri település fejlődése következtében az uradalom e szerződés néhány pontját később módosította, Károlyi István kezdeti elképzelése bevált: Újpest története és mai fennállása önmagáért beszél. □

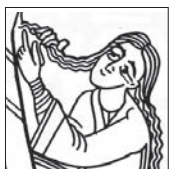

Károlyi István Pollák Zsigmond metszetén

DR. DERCE TAMÁS

Útban Európa felé

120 éve tartották az első polgári esküvőt Újpesten, 1. rész

Franciaország 1792-ben, Belgium 1796-ban, Anglia 1836-ban, Svájc 1861-ben, Németország 1875-ben vezette be a polgári házasságot.

A kiegyezést követően, 1868. február 28-án mutatkozott be az országgyűlés alsó

házában az Andrássy kormány¹. Az új kormány alapvetően liberális szellemű volt, s Magyarország újjászervezésében tett lépéseiben jól nyomon követhető volt a liberális elvek érvényesítésének szándéka.² Ezen elveknek megfelelően az állam feltétlen primátusát, akaratérvényesülését kívánták érvényesíteni az olyan területeken, amelyek az egész országot érintették, s amelyre egy adott ország megfelelő működéséhez feltétlenül szükség volt. Ebbe a körbe tartozott az állam és az egyházak, s különösen a katolikus egyház viszonya.

Az 1867-tel megszületett új rend szinte a születésnapján már éles összeütközésbe a került a katolikus egyházzal. Így a népiskolákról szóló 1868.: 38. törvénycikk állami felügyelet alá helyezte a felekezeti iskolákat, ami többek között vagyonuk felhasználásának ellenőrzését is jelentette. Részletekbe menően előírta az iskolák működési feltételeit. Az állami felügyelet, az állami szigor odáig terjedt, hogy a kormánynak joga volt a felekezeti jelleg megszüntetésére olyan tanintézetek esetében, melyek működésük során a törvényi előírásokat nem tartották be. Ez esetben az intézetek átalakultak közös, azaz felekezeti vegyes községi³ iskolákká. Amennyiben egy adott községben harmincnál több nem katolikus vallású tanköteles gyerek volt, a község akár a felekezeti iskolát is átalakíthatta világivá. Ezekben az esetekben, a községnek joga volt iskolaadót kivetni az iskolát korábban fenntartó felekezetre.

Esküvői fotó 1898-ból, Újpestről

¹ Andrássy kormányprogramját, politikáját ő maga a következőkben foglalta össze: „[...] nem szabad ostobaságokat csinálni.”. Megszívelendő.

² Természetesen a XIX. századi magyar liberalizmus nem azonos korunk magyar politikai liberalizmusával.

³ A község szó itt nem azonos jelentésű a mai falu kifejezéssel, hanem általában a települést jelenti.

Nem javított a katolikus egyház és az állam közötti viszonyon a katolikus autonómia ügye sem. 1867 júliusában Eötvös József vallás- és közoktatási miniszter levélben fordult Simor János hercegprímáshoz, melyben arra tett javaslatot, hogy a katolikus egyház belső életében úgy, mint a protestáns egyházaknál, a világi katolikusokat az egyház vonja be. Ez érintette volna a vagyonkezelést, az egyházi iskolák működtetését, a főkegyúri jog⁴ gyakorlásának a kérdését. Az ügy azzal záródott, hogy 1871 januárjában az egyház, az általa elkészített szabályzatot, amely messze nem felelt meg az Eötvös által képviselt kormány elképzelésének, közvetlenül az uralkodóhoz terjesztette fel jóváhagyásra. Ferenc József, aki egész uralkodása alatt mereven ragaszkodott a kiegyezésben rögzítettekhez, az ügyet áttette a magyar kormányhoz további eljárásra, azaz az egyház kedvéért – bár maga hithű, gyakorló katolikus volt – sem volt hajlandó a magyar kormány hatáskörét megsérteni.

A katolikus egyházhoz való állami viszonyt jelentősen rontotta az első Vatikáni Zsinatnak a pápai csallhatatlanságról szóló dogmája, melyet a zsinat 1870 július közepén fogadott el. Hónapokkal a határozat meghozatala előtt a magyar kormány több ízben komoly aggodalmát fejezte ki a meghozandó dogma miatt. Horváth Boldizsár igazságügyi miniszter Simor János hercegprímásnak írt levelében nagyon határozottan, szinte kíméletlenül tolmácsolja a magyar kormány akaratát, nem riadva vissza attól a fenyegetéstől sem, hogy a kormány akaratának figyelmen kívül hagyása esetén akár sor kerülhet arra is, hogy a püspököket kizárják a Felsőházból. „A magyar püspöki kar bölcsessége [...] be fogja látni, hogy azon állásánál fogva, melyet hazánk politikai intézményeiben elfoglalt és talán éppen ezen állás megmentése végett nem vállalkozhatik sem kócevésre, sem arra, hogy a bűvészet hallgatag tanúja legyen.”⁶ A továbbiakban közli, szinte parancsolóan a kormány elvárását: „[...] a magyar püspöki kar

testületileg komoly, ünnepélyes és nyilvános tiltakozással hagyja ott Rómát.”⁷ Két püspök kivételével, a magyar püspöki kar végül is eleget téve a kormány akaratának, a végső szavazás előtt pápai engedéllyel elhagyta Rómát.⁸ A kormány azonban ennyivel nem elégedett meg. Előterjesztésére az uralkodó ismét elrendelte a királyi tetszvényjog alkalmazását, amely alig három héttel a dogma megszületését követően hatályba lépett.⁹

Az ügy ezzel csak látszólag zárult le. A képviselőházban több interpelláció hangzott el, mivel egyes püspökök a tiltás ellenére a dogmát egyházmegyéikben kihirdették.

Lükő Géza¹⁰ parlamenti képviselő 1873. január 16-án interpellált Trefort Ágoston vallás és közoktatási miniszternél. Azt a kérdést tette fel a miniszternek: mit szándékozik tenni Schopper György rozsnyói katolikus megyés püspökkel szemben, aki a királyi tetszvényjogot semmibe véve, egyházmegyéjében kihirdette IX. Pius pápa Pastor aeternus¹¹ kezdetű dogmáját, amely a pápai csallhatatlanságról¹² szól. A képviselő azt is veszélyesnek tartotta, hogy a katolikus egyháznak évszázados kiváltságai még mindig megvannak, s kifejtette, hogy ellensúlyozásukra olyan törvényekre van szükség, melyek ténylegesen biztosítják a vallás és lelkiismereti szabadságot. A miniszter június utolsó napjaiban válaszolt az interpellációra. Válaszában emlékeztette a képviselőket arra, hogy 1870 augusztusában királyi rendelet született a kormány előterjesztése alapján, miszerint a pápai határozatok csak akkor hirdethetők ki, ha azt, a kormány előzetes döntése alapján a király okmányszerűen megengedi.

7 Uo.

8 A püspökök a július 13-i próbaszavazáson non placettel, azaz „nem igen”-nel szavaztak. Távozásuk előtt hitet tettek a pápa iránti engedelmességükről.

9 A királyi tetszvényjog magyar király – apostoli minőségében – azon jogát jelenti, miszerint pápai okleveleket, rendelkezéseket Magyarország területén csak az uralkodó előzetes engedélyével lehetett kihirdetni. Ferenc József e jogáról 1855-ben a pápával kötött konkordátumban lemondott. Ismételt bevezetésére 1871. augusztus 10-én került sor. A Vatikán a magyar uralkodók ilyen jogosultságát nem ismerte el. Ferenc József Ausztriában nem tiltotta meg a dogma kihirdetését.

10 Torna vármegye alispánja, a görögí választókerület (a Rozsnyói Püspökséghez tartozott) képviselője, függetlenségi politikus. A választókerület ma Szlovákia része, a magyar határtól pár kilométerre fekszik.

11 Szó szerinti fordításban: az örök pásztor.

12 Eredetileg az ex cathedra jelentése: a pápai széktől eredő.

4 Többek között a püspöki székek király általi betöltésének joga, amely jogot a pápaság folyamatosan vitatott.

5 Egy törvény csak akkor volt az országgyűlés által elfogadva, ha azt a Felsőház is megszavazta, s csak ezután volt felterjeszhető királyi jóváhagyásra, ami feltétele volt a törvény hatálybalépésének.

6 Halász Imre: Egy letűnt nemzedék 1929

A vitában felszólalt Deák Ferenc is. Beszédében az állam és az egyházak közti viszony törvényi rendezésének szükségességéről szólva kiemelt néhány alapvető célt, meghatározva, hogy a jövőben melyek a leg-szükségesebb teendők, valóságos programot hirdetve az állam számára. „Előttünk áll, de nem csak mielőttünk, egész Európa előtt a változott viszonyoknál fogva tisztába hozása az állam és az egyház közötti viszonnak.”¹³ A felsőház reformjáról: „Előttünk áll a fő-rendház rendezése: ott lesz alkalmunk ki-mondani, hogy senki nem vehet részt a törvényhozásban mint törvényhozó, csupán hivatalánál fogva: sem püspök, sem főispán

13 Deák Ferencz válogatott munkái. Ferenczi Zoltán. Bp. é. n. XLVI. Az egyesített Németországban Bismarck irányítása mellett már zajlott a Kulturkampf, a katolikus egyház alávetése az államnak. Nem lehet kétsé- ges, hogy Deák elgondolásainak kialakulásában a németországi esemé- nyek is közrejátszottak.

Egy ifjú pár Újpesten 1905-ben

és a többi. (Élénk helyeslés.)”¹⁴ A katoli- kus autonómiáról: „Nekünk nincs jogunk az autonómiába akképp avatkozni, hogy így legyen, hanem van jogunk azt mondani, így ne legyen. (Általános élénk helyeslés.)”¹⁵ A polgári házasságról: „A polgári házasság – nézetem szerint – absolute nem vallási, ha- nem tisztán polgári kérdés. (Élénk helyes- lés. Igaz! Úgy van!) A két mód közül, melyet eddig követtek, az egyik az engedélyezett polgári házasság, a másik a kötelező. Nem tehetek róla, én az elsőt, a fakultatív polgári házasságot, nem tartom helyesnek. Az állam azt mondja, hogy a házasság nem csak egyházi szertartás, hanem polgári szerződés, és pedig a legfontosabb, mely alapja a legitimitásnak és a successionak¹⁶, stb., én tehát mint ál- lam meg kívánom, hogy ezen polgári szerző- dés előttem köttessék: annak egyházi részét azután végezzétek el a magatok papjánál. Ebben sem sértő, sem absurd, sem helytelen nincs. (Élénk helyeslés)”¹⁷

Deák felszólalásának hatására a kép- viselőház elfogadta Trefort Ágoston mi- niszter javaslatát, s létrehozott egy bizott- ságot az állam és az egyház közötti viszony szabályozására. A bizottság által elkészített és a polgári házasságról szóló törvényjavas- lat 1874 júniusában a képviselőház elé került, de azt a kormány tíz nap múlva, miután az uralkodó vétőjogával élt, visszavonta. Irányi Dániel ugyan minden évben, közel két tu- catszor határozati javaslatot nyújtott be a vallásszabadság törvényi szabályozására, de az ügyben sokáig nem történt semmi. Sőt, Trefort szerint: törvény nélkül is „a vallássza- badság Magyarországon tényleg megvan [...] legalább oly mértékben, mint bárhol Európában.”

(Folytatjuk...)

14 Uo.

15 Uo.

16 Öröklés

17 Deák Ferencz válogatott munkái. Ferenczi Zoltán. Bp. é. n. XLVI

Az első magyarországi bankrablás

Újpest, 1908. október 28., 1. rész

A XX. század legelejére Újpest országos viszonylatban is számottevő iparral rendelkező nagyközséggé vált. A Budapestről helyigényük (és az egyre drágább ingatlanárak miatt) kiszoruló vállalatok előszeretettel települtek a Pesthez közel lévő, kiváló közlekedéssel rendelkező, nem csak hajóállomással, de 1881-től önálló vasútállomással is bíró, így vasúton, sőt 1907-től villamossal is rendkívül gyorsan elérhető Újpestre. A község valóban gyorsan fejlődött, 1890 és 1910 között lakossága 23 ezerről 55 ezerre nőtt, ipari termelését tekintve 1910-ben pedig a negyedik helyen állt Magyarországon.¹ A nagyközség 1907. augusztus 13. napján rendezett tanácsú várossá alakult és önállóságát – annak ellenére, hogy már jóval korábban gyakorlatilag egybeépült a fővárossal – egészen 1950-ig megtartotta. A város előkelő főutcáján – a máig változatlan elnevezésű Árpád úton – egymást érték a fővárosi szintű árubeséget kínáló üzletek. A rohamosan fejlődő Újpesten természetesen megjelentek a lakosságot, valamint a kis- és nagyvállalatokat egyaránt kiszolgáló bankok, a főutca egy szakaszát, ahol egymás mellett kettő, a velük szemközti épületben pedig egy harmadik bank is működött, egyenesen Újpest City-jének nevezte az egyébként az esetről is beszámoló emlékirataiban egy hírlapíró.²

E három bank közül a legnagyobb a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank újpesti fiókja volt, amely a dr. Wolfner Jakab tulajdonában lévő Árpád út 19. szám alatti épület földszintjén működött. Ez a bank volt a helyszíne a magyar kriminalisztika első fegyveres bankrablásának, azonban a korabeli zsurnalisztika kedélyeskedő cikkeinek hatására – ame-

lyet bizonyára a rossz lelkiismeretétől vezérelt későbbi hivatalos rendőrségi szakirodalom is átvett³ – az utókor még ma is hajlamos arra, hogy a cselekményt két szerencsétlen lúzer balul sikerült akciójának állítsa be.⁴ E cikkek – bár tartalmazták azt is, hogy egy tanút az elkövetők leütöttek – azt domborították ki, hogy a tanúk által tagbaszakadtnak állított valójában cingár bankrablók lifegő tűzvörös (!) és fekete álszakállal és működésképtelen rozsdás fegyverrel csak a szerencsének, de elsősorban a tanúk gyávaságának köszönheték, hogy a helyszínről el tudtak menekülni. A revolverekkel és késekkel megfélemlített tanúkkal szemben rendkívül igazságtalan vád a már hivatkozott rendőrségi munkákban is olvasható, eszerint az eset után még sokáig nevetség és megvetés tárgya volt a helyszínen jelenlévő tanúk gyávasága. Az ügy nagyon jól példázza a virágkorukat élő bulvárlapok torzító hatását a korabeli bűnügyek megítélésére, amelynek ugyanebből a korszakból a legjellemzőbb esete a dánosi rablógylóssá vált (1907). A

3 Pl. Borbély Zoltán - Dr. Kapy Dezső (szerk.): A 60 éves magyar rendőrség 1881–1941. Halász Irodalmi és Könyvkiadó Vállalat. Budapest, 1942. 322–323. p., Nemes Sándor: Gyakorlati nyomozás. Griff Könyvkiadó kiadása Budapest 1944. 307–310. p.

4 Dr. Sallai János: Újpesti rendőrségi ügyek a 19-20. század fordulójáról. – In.: Újpesti Helytörténeti Értesítő. 2003. június X. évfolyam 2. sz. 16–17. p. továbbá pl. A boldog békeidők rablói <http://magyarhirlap.hu/a-boldog-bekeidok-rablói> A letöltés időpontja 2014. június 3.

A Pesti Magyar Kereskedelmi Bank újpesti fiókja korabeli képeken

1 [http://hu.wikipedia.org/wiki/Újpest_\(történelmi_település\)](http://hu.wikipedia.org/wiki/Újpest_(történelmi_település)) A letöltés dátuma 2014. június 3.

2 Róna Lajos: Harminc év az újságíró pályán. Békében, háborúban, forradalomban. A szerző kiadása. Budapest, 1930. május hó. 309–312. p.

bűnügyekről, illetve azok nyomozásáról a szenzációéhes közönséget kiszolgálni igyekvő lapok akkoriban konkrétumok hiányában sokszor nem híreket közöltek, hanem híreket írtak, a mai napig meghatározva ezzel – hisz a bűnügyek eredeti iratai ebből a korszakból jellemzően nem maradtak fenn – a konkrét ügy utóéletét. A jelenség olyannyira jellemző és általános volt, hogy Boda Dezső budapesti rendőrfőkapitány külön kitért rá a budapesti rendőrség 1908. évi működéséről szóló jelentésében.⁵ Az újpesti bankrablás tárgyi súlyának megítélése és „lekicsinylése” hasonló okokra vezethető vissza, mert a már hivatkozott írássok mind a cselekmény után közvetlenül megjelent bulvárcikkeket és nem a sokkal korrektebb és tárgyilagosabb napilapokat, illetve későbbi tárgyalási tudósításokat vették alapul. Ezt megkísérlem a reményeim szerint a valósághoz a lehető legközelebb eső tényállás rekonstruálásával orvosolni, illetve ismertetni azt a bravúros és villámgyors nyomozást, amelyet az ügyben a budapesti detektívtestület⁶ megelőzően, egy gödöllői címzetes csendőr őrmester hajtott végre (talán ez az oka az üggyel kapcsolatban a rendőrség és a bulvárlapok későbbi egy platformra kerülésének...).

1908. október 28-án, egy szerdai napon, délelőtt 11 és 12 között a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank újpesti fiókja közelében állt meg egy bérkocsi, amelyről két férfi szállt le és ment be a bankfiókba. Itt az

5 Jelentés a Budapesti Állami Rendőrség 1908. évi működéséről. Budapest, 1909. Radó Izor Nyomdai Műintézete VI., Hajós-utca 25. 32–33. p.

6 Bár Újpest önálló rendezett tanácsú város volt, rendőrségi szempontból Rákospalotával együtt a budapesti állami rendőrség illetékességi területéhez tartozott.

A helyszín ma. A történelem furcsa fintora, hogy a bankot a rablás idején a Generali biztosította. (A szerző felvétele)

ügyről széleskörűen elterjedt és máig idézett verzió szerint rögtön az igazgatót keresték, és mivel erős akcentussal és nagyon rosszul beszéltek magyarul, külföldi ügyfeleknek hitték és rögtön bekísérték őket Devellák Károly fiókgazdátához. A készséges bankár legnagyobb meglepetésére azonban a két külföldi nem ügyfélnek bizonyult. Ahogy magukra maradtak a fiókgazdával, azonnal negyven-ezer koronát kezdtek el követelni tőle és követelésüknek egy-egy revolverrel és törrel adtak nyomatékot. A megrémült fiókgazdát közölte, hogy a szobában nincs pénz, az az ügyféltérnek is helyet adó helyiségben lévő Wertheim szekrényben van elhelyezve, mire a rablók Devellákra tartott revolverrel és törrel kivonultak az ügyféltérbe, az ott dolgozó banktisztviselők legnagyobb rémületére. A rémület csak fokozódott, mikor az egyik elkövető törrel elvágta az ekkor egyébként még általános nem is elterjedt telefon vezetéket, a fiókgazdát pedig felszólította a pénztárost: „Kérem, fizessen ki ennek az úrnak negyven-ezer koronát!”⁷ A pénztáros engedelmeskedett, de a pénztárban kevés papírpénz volt, így az összeg nagyobb részét csak ezüst és arany érmékben tudta átadni, amely tekintélyes súlyú érmét jelentett. Az ügyféltérben egyébként a cselekmény elkövetésének megkezdésekor az igazgatón kívül négy banki tisztviselő tartózkodott, a rablás során az utcáról pedig további három-négy ügyfél is érkezett, akiket az állszakállas páros a revolverrel és a törrel halálosan megfenyegetett, illetve tartott sakkban. A pénz kiszámolása és átadása a sok érme miatt elhúzódott – a pénztáros izalmában el is számolta magát és nem negyven-ezer, hanem negyvenkétezer koronát adott át – sőt a rablók egyike még fordult is (ebben nincs eltérés a különböző források között), mert az érmés zacskókat egy magukkal hozott gabonás zsákba pakolta be, és egyszerre csak egy zsákot vitt ki. A pénzes zacskók pakolásában a fiókgazdát is segítette, amelynek során az egyik elkövető a törrel rácsapott a kezére, mert azt hitte ellenállást fejt ki. Ekkor a bankfiókban tartózkodók közül egy Stern nevű tisztviselő a banditára rontott, azonban az egyik elkövető a fegyvere agyával úgy vágta fejbe, hogy azon-

7 Róna Lajos idézett műve.

nal elöntötte a vér és ájultan csuklott össze. Egy másik (szintén valótlán) verzió szerint a leütött sértett egy utcáról belépő ügyfél volt, aki átlátva a helyzetet gondolkodás nélkül azonnal szembeszállt a rablókkal.⁸ A bankban tartózkodók ezek után már annyira meg voltak félemlítve, hogy a bankrablók távozása után komolyan vették még azt a fenyegetést is, hogy egy ideig egyikük se mozduljon, mert a bank előtt fognak várakozni, és ha valaki kilép, agyon fogják löni. A trükk bejött, mire kimerészkedtek a bankból és értesítették a rendőrséget – a kapitányság épülete is az Árpád úton, az 51. szám alatt volt – a két elkövető a pénzzel együtt eltűnt.

Fenti történettel szemben több napilap tárgyalási tudósítása⁹ és egyéb források pl. az ügy hivatalos csendőrségi verziója¹⁰ és az azokból levonható következtetések alapján a cselekmény elkövetésével kapcsolatban az alábbiak állapíthatók meg:

A jelzett időpontban a két elkövető munkásruhában – egyikük fekete szemüvegben, a másik ragasztott alvajusszal, mindketten egy-egy revolverrel és törrel felfegyverkezve – léptek be a bankba, ahol ekkor Devellák Károly fiókigazgató, Schaffer Ignác pénztáros, Fleischer Hugó könyvelő és Stern Sándor gyakornok voltak jelen. Az elkövetők haladéktalanul akcióba lendültek, tört magyarsággal a pénzt követelték és lelövésével fenyegetőztek, mire Devellák fiókigazgató azonnal odaszólt

Fleischer könyvelőnek, hogy hívja a rendőrséget. Fleischer ezt meg is próbálta, de az egyik elkövető eltaszította a telefonkészüléktől és törével elvágta a telefon zsinórját. Közben Stern Sándor gyakornokra, aki még meg is kérdezte a bankba belépő elkövetőktől, hogy „mi tetszik,” főnöke rákiáltott: – „Stern szaladjon ki,” mire ő menekülni próbált, de revolveraggal leütötték, arcát azonnal elborította a vér és elájult. Biztos, hogy sérülése utóbb könnyűnek (akkoriban 15 napon belül gyógyulónak) bizonyult, mert a vádban a súlyos testi sértés a rablás mellett nem szerepelt. A cselekmény megkezdésekor Schaffer Ignác pénztáros az egyébként nyitott állapotban lévő pénzszekevény ajtaját azonnal becsapta, majd azt állította, hogy nincs kulcsa, de az egyik elkövető mellének irányzott revolverrel kényszerítette, hogy nyissa azt ki, majd az abban lévő értékeket számolatlanul söpörte egy bőrtáskába, az érméket pedig egy-egy gabonás zsákba. A tárgyaláson kihallgatott Bródy Aladár cégvezető szerint, az elkövetők összesen 41.722 korona 81 fillért zsákmányoltak, részben készpénzben, illetve értékpapírokban, amiből csak 356 korona nem lett meg, de a biztosító azt is kifizette.

(Folytatjuk...)

8 Nemes Sándor: Gyakorlati nyomozás. Griff Könyvkiadó kiadása Budapest, 1944. 308. p.

9 A tényállás megállapításához az alábbi napilapok – egymással is összehasonlított – tárgyalási tudósításait használtam fel: Budapesti Hírlap, Egyetértés, Magyar Nemzet, Magyarország, Pesti Hírlap, Pesti Napló.

10 A Magyar Királyi Csendőrség Zsebkönyve, 1910. Huszonnegyedik évfolyam. Budapest, 1910, Franklin társulat. 203–208. p.

A kirabolt bank ügyféltere

Stern Sándor, a leütött gyakornok

Az egykori Villasor, a mai Vécsey Károly utca neves lakói, 2. rész

Neruda – Illik villa
*Villasor 10. 1912-től Villasor 7.
(ma: Vécsey 108.)*

A Vécsey-köz melletti saroktelek 1883 novemberében került a Neruda család tulajdonába. A Pest belvárosában élő id. Neruda Nándor és neje, Lipawsky Ernesztina itt építette fel az utca legnagyobb villáját, mely hosszú évtizedekig szolgált a család pihenését, kikapcsolódását. Neruda Nándor a róla elnevezett gyógyáru-nagykereskedést 1872-ben alapította az akkor még Hatvani utcának nevezett Kossuth Lajos utca 7. szám alatt. A cég rövidesen országos hírűvé vált, a pompázatos üzletnek messze földről csodájára jártak. A munkába az egyik gyermek, ifj. Neruda Nándor is bekapcsolódott, ki később a tiszteletbeli perui főkonzul és a királyi főtanácsos címet is megszerezte, majd apja halála után egyedül vezette tovább a vállalkozást. A villasori ház 1931-ben az ifjú Nándor két lány testvérének, Ernának (özv. Just Ferencné) és Valériának (Panek Ödönné) nevére került.

Egy év múlva, 1932 szeptemberében a híres újpesti vendéglős, a Népszigeten halászcsergőt üzemeltető Illik Viktor vette meg az ingatlant, s költözött feleségével, Veres Iloná-

A Neruda–Illik villa kapubálványai

val a hatalmas épületbe. A közelben lakó Pasuth László író egyik önéletrajzi írásában erre így emlékezik: „Újpesten, mellettünk, megveszi a legszebb házat, az egykori Villasoron. Szép, díszes táblát illesztet a kapubálványba. Neve mellett a halászmester titulus.” Érdeklőség, hogy az egykori tábla helye még ma is jól látszik a kapu ódon téglái között.

Nádaskay villa
Villasor 11. 1912-től Villasor 8. (ma: Vécsey 106.)

A telek első tulajdonosáról, Nádaskay Béláról már ejtettünk szót az előző részben, a Varga-villa kapcsán. Nádaskay a magyar állatorvosi anatómia kiemelkedő művelője volt. A tanszékvezető főiskolai tanár gyakran vendégeskedett édesanyja, Thély Franciska és annak második férje, Varga Ferenc közeli házában. Ott szerkesztették nevelőapjával az 1878-ban általuk alapított első magyar állatorvosi folyóiratot, a Veterinariust. Arról, hogy Nádaskay mikor költözött a Villasorba, nincs pontos

Nádaskay Béla (1848–1933)

adatunk, annyi bizonyos, hogy 1892-ben már ebben, az akkor 11. számot viselő épületben lakott. Nádaskay aktívan részt vett a helyi társadalmi életben. Kiváló muzsikusként alapító elnöke volt az újpesti Conservatoriumnak, de ő vezette a rákospalotai korcsolya egyletet is. 1909-ben egy telekmegosztás után az ingatlan északi része (ma Lahner György utca 23.) Nádaskay Béla fiának, a főerdőtanácsos Richárdnak nevére került. Richárd egyik gyermekének visszaemlékezése alapján szemléletes képet kaphatunk a villasori gyermekek akkori életéről, a rabló-pandúr játékról a szomszédos erdőben, vagy a „bliccelésről” a közeli URAK-futballpályán, esetleg a Neruda gyerekekről, kikhez egy kiskapun keresztül gyorsan átjuthattak, és megcsodálhatták az akkor még ritkaságnak számító játékautóikat.

Nádaskay Béla 1933 decemberében bekövetkezett halála után a Vécsey utca felé eső telekrészt Pflügel Lambert palotagondnok vette meg. Az északi telket Nádaskay Richárd még 1931-ben Moskovits Heimann kereskedőnek adta el. A Moskovits családot (szülők és három leánygyermek) 1944-ben innen deportálták, haláltáborban haltak meg.

Lukács – Goldfischer – Márkus – Oszkó villa
Villasor (házszám nélkül) 1912-től Villasor 9.
(ma: Vécsey 104.)

Az ingatlant 1918-ban vette meg Lukács Ármintól Goldfischer Izidor asztalosmester, bútorgyáros, az újpesti képviselőtestület tagja. Goldfischer 1906-ban alapította üzemét a Kassai utca 13-ban, mely rövid idő alatt közel száz munkást foglalkoztató bútorgyárrá fejlődött. Goldfischerék két év múlva, 1920-ban Márkus Róbert újpesti pékmesternek adták el a telket. 1929-től már Oszkó Sándor volt a tulajdonos, aki később két fiára, Aladárra és Gyulára íratta a házat. Az Oszkó fivérek közül Aladár (Mód Aladár néven) a munkásmozgalomban betöltött szerepe miatt vált ismertté. Tanárként, újságíróként is dolgozott, 1944-ben részt vett az újpesti ellenállási mozgalomban. Később ugyanitt városi képviselőnek választották, majd az országos pártvezetés holdudvarába is bekerült. Történészként nagyban meghatározta az akkori rendszer politikai ideológiáját. Újpesten a nyolcvanas évek végéig iskola viselte a nevét.

Bossányi – Leitner – Baumgartner villa
Villasor 12. 1912-től Villasor 10/a.
(ma: Vécsey 102.)

A most következő két telek 1889-től a Brunovszky vendéglőnél már említett Bossányi László tulajdona volt. Károlyi István gróf barátja és egykori birtokigazgatója – több villasori tulajdonoshoz hasonlóan – gyakran adta bérbe a telkein levő házakat. Az 1890-es évek végén például rokona, nagybossányi és kisprónai Bossányi István ítélőtáblai tanácsjegyző, valamint a Monarchia ez idő tájt legjobb zsokéja, az angol Robert Adams lakott ebben az épületben. Adams ekkoriban szerződött apósa, John Reeves alagi idomár istállójához, így e közeli villa kitűnő lakhely volt számára.

Bossányi László 1899-es halála után az ingatlanokat öröklő fia, György is folytatta a bérbeadásokat. 1901-ben már Lónyay Géza Bereg vármegyei országgyűlési képviselő és felesége, Buday Anna volt a bérlő. 1911 szeptemberében Bossányi Györgytől Leitner Aurél vásárolta meg a telket, ami 1921-től húsz éven keresztül dr. Baumgartner István postatakarékpénztár igazgató, majd Baumgartner Lóránd ügyvéd tulajdonában volt.

Bossányi – Éber – Passuth villa
Villasor 13. 1912-től Villasor 10/b
(ma: Vécsey 100.)

Az ingatlan egészen 1917-ig az előző telek tulajdonosainak birtokában volt. 1920. október 5-én írta alá dr. Éber Antal országgyűlési képviselő, a harmadik szegedi kormány pénzügyi megbízottja azt az adásvételi szerződést, mely a villát több mint ötven éven keresztül a későbbi neves író, Passuth László családjának otthonává tette. Az 1920-ban Kolozsvárról Magyarországra menekült családtagoknak Éber Antal, Passuth anyjának, Éber Emanuellának bátyja nyújtott segítséget. Éber Emanuella egy újpesti iskolában kapott állást, s a családi segítségnek köszönhetően rövidesen be is költözhetett szüleivel, s fiával, Lászlóval a közeli Villasorban vásárolt házba. Passuth ekkor utolsó éves volt a jogi egyetemen, s gyakornokként vonattal járt be dolgozni a belvárosba a szomszédos Rákospalota–Újpest vasútállomásról. Önéletrajzi kötetében gyakran írt a Villasorban töltött évekről. A házuokról, melyben bérlőként az 1900-as

évek elején Herrer Cézár festőművész lakott, kinek felesége szerepelt Kaffka Margit Álomás című művében. Kaffka regényében még a villasori épület is megjelenik jellegzetes, kanyargós vaslépcsőjével. Írt a szomszédjukról, Perlmutter Izsák festőművésről, aki csak ritkán mozdult ki kutyát sétáltatni az utca túloldalán elterülő prére, s aki Passuthot csak „Szomszéd úrnak” szólította. Írt a villában felszerelt első telefonjáról, melyről szívdobogva hívta első „szárnypróbálgatásainak” ügyében Osvát Ernőt, a Nyugat rettegett szerkesztőjét. Passuth 1936-ban megnősült, feleségével pár hónapig még itt, anyjánál laktak, majd a budai Kapás utcába költöztek. Anyja, aki a villasori ingatlant 1942-ben fia nevére íratta, a hetvenes évekig a házban élt.

Hekler – Baworowszky – Perlmutter villa *Villasor 14. 1912-től Villasor 11. (ma: Vécsey 98.)*

A telket 1891-ben vette meg Hekler Elek pesti ügyvéd és felesége. Valószínűleg ők építtették fel rajta a Villasor egyik legimpozánsabb épületét, mely nyári lakhelyükként szolgált. 1895-ben – több gyors csereügylet követően – egy fiatal lengyel főúré, Baworowsky József grófé lett az ingatlan. Baworowsky kiváló úrlovasnak számított, ám korai halálát pont e passziója okozta. 1899. április 29-én a közeli alagi versenypályán szenvedett végzetes lovasbalesetet. Holttestét május 3-án szentelték be rákospalotai villájában. A ház fekete gyászlepellet bevont, délszaki növényekkel díszített előcsarnokában állították fel a ravatalt, melyet a család mellett újpesti, rákospalotai, valamint fővárosi előkelőségek

vettek körül. A gyászdal az Operaház férfikara énekelte. Baworowsky Józsefet Lengyelországban, a kotovi családi sírboltba temették.

Halála után szintén egy lovas família kezébe került az ingatlan, Pascu Sándor rákospalotai lóidomító és felesége lett a tulajdonos.

1906 novemberében vette meg a házat a Passuth villánál már említett Perlmutter Izsák festőművész, aki nem sokkal korábban érkezett vissza közel egy évtizedes párizsi és hollandiai tartózkodásáról. Perlmutter feleségével, Foltányi Gizellával és nevelt lányával, Reiszner Gizellával költözött a villába, melynek szalonját és kertjét számos festményen is megörökítette. Az Európa-szerte elismert művész 1932-ben hunyt el. A villasori ingatlan mellett a szintén a tulajdonában lévő Andrassy út 60. alatti palotát is nevelt lányára, majd annak halála esetén a Pesti Izraelita Hitközségre hagyta. (Abszurd fejlemény, hogy az időközben egy perzsa főúrral kötött házassága révén Herceg Ali Ahmed Mirzáné néven szereplő hölgy 1937-ben a nyilas pártnak adta bérbe az Andrassy úti palota egyik emeletét.)

A Perlmutter-lány a háborút követő kitelepítések során egy Heves megyei faluba került, ahol földmunkásként élte le hátralevő életét. A villasori ingatlan 1952-ben a magyar állam tulajdona lett. A házat pár évvel ezelőtt lebontották, csak az üresen tátongó telek őrzi az egykor itt lakók emlékét. □

A Passuth villa napjainkban

Perlmutter Izsák festménye villájáról

Újpest sajtótörténete, 7. rész

Ujpest – a várossal születő lap

Újpest várossá nyilvánításának évében, 1907-ben született meg az Ujpest című hetilap, amelynek sajtótörténeti előzménye az 1884-85-ben a „Társadalmi hetilap” alcímet viselte. A fejlődésen ismerős nevek köszönnek vissza. A szerkesztők a lap indulásakor Negyedi-Szabó Béla és Miklós Mór, majd néhány évtizeddel később Martosi Mórocz János. A szerkesztőség a Deák utca 36. szám alatt, a kiadóhivatal pedig a Tavasz utca 1. szám alatt volt található, s a szerkesztőség már telefonon is elérhető volt a technika vívmányainak köszönhetően. A „Kultura” rovat már az első számban hangsúlyozza, „komoly és halaszthatatlan feladatok hárulnak városunk társadalmára [...] azzal a nagy horderejű közigazgatási reformmal kapcsolatban, amely Ujpestet a községi élet szűkkörű kereteiből kiemeli és várossá fejleszti”. Feladatok pedig az egészen nagy horderejűek mellett az egészen apró, gyakorlati problémák megoldásáig voltak szép számmal. Ugyanez a szám arról is beszámol, hogy „az újpesti utcákat nem öntözik [...]”. Itt a kánikula és porfelhők szállingóznak a levegőben. Viszik, magukkal hurcolják a halálos betegségek csiráját – a bacillust. A por pedig, a bűdös, füstös, tüdőt rontó por felhővé sűrűsödve lepi el a leendő rendezett tanácsú városunk utcáit.” A 20. század első évtizedében tehát telefonkészülékkel már rendelkezett egy kiadóhivatal vagy egy üzlet, az utcák azonban – a korabeli beszámoló szerint megfelelő infrastruktúra hiányában – főként nyáron rendkívül porosak voltak. A lap hasábjain a városi ügyekről készült beszámolók mellett kiemelt helyen szerepelnek a hirdetések, amelyek kedves hangnemből hozták „Ujpest rendezett tanácsú város n. é.” nagyérdemű közönségének tudomására, hogy „Horváth Imre vendéglője a rákospalotai vasútállomással szemben” a kirándulókat is

szeretettel várja „általánosan elismert” jó konyhájával, kitűnő italokkal, vagy arról tájékoztat, hogy a „16 év óta fennálló Cseh Iván-féle uri-, női-divat és rövid-áru üzlet” csakis elsőrendű árukat tart a lehető legjutányosabb áron „Szolid és pontos kiszolgálásról nagyra becsült” vevőit biztosítva. Az Ujpest című lap hasábjait tovább böngészve pontos képet kaphat a mai olvasó arról, mi mindennel várta kedves vevőit például egy század eleji illatszerbolt, az „Árpád-út 60. szám” alatt működő „drogéria”, ahol „Angol illatszer” dekája 60 fillér, a „Francia illatszer” ára pedig mindössze 40 fillér volt. Azok a hölgyek, akiknek pénztárcája megengedte, kedvükre válogat-

Ujpest lap címlapja (1923. szeptember 21.)

hattak a „Verra Violette ibolya”, „Violette Amrée” vagy a „Florenta” márkájú elegáns és kellemes illatú parfümök között. A „kölni vizek”, „arcz-krémek” és hajfestőszerek mellett „naphtalint”, rovarport, méhviaszt, sőt haskötőt is beszerezhettek a hölgyek és háziasszonyok „ifj. Fodor Ignázt” üzletében. Ha már a háziasszonyok kerültek szóba, az apróhirdetések között is érdemes szétnézni, ahol ilyen és ehhez hasonló szövegekkel találkozhatunk: „Csinos és jólfőző gazdaszonyt keresek, havi fizetése 40 korona. Csak 40 éven aluliak adják be ajánlataikat fényképpel a kiadóba. Öreg ember nem vén ember jelige alatt.” „Melyik csinos leány vagy gyermektelen özvegy volna hajlandó egy 39 éves jólelkű fiatal emberrel házasság céljából megismerkedni, az írjon „Komoly” jelige alatt a kiadóba.” Nehéz megmondani, hogy vajon valóban csak negyven év alatti gazdaszony főztje lehetett-e jó, vagy mennyire számított akkor egy harminckilenc éves „fiatalember” valóban fiatalnak. Annyi viszont biztosan megállapítható, hogy házvezetőnőnek és házasság céljából már akkor is kizárólag csinos hölgyeket kerestek. A korabeli

hirdetéseket tovább bogarászva azon is elgondolkodhatunk, vajon olcsó lehetett-e akkoriban a könyv, amely éppen két deka „Franczia” illatszer árértékért volt kapható. „Most jelent meg legjobb magyar fordításban Henri Lavedan szenzációs műve AZ ÁGY” „Ára 80 fillér. Kapható minden hazai könyvkereskedésben” Különös ellentétként, már-már szándékos fricskának tűnik ezek után a következő rövidhír: „Okleveles tanító, aki sok évi gyakorlattal bír ingyen-tanfolyamot nyit, írni-olvasni nem tudó városatyáknak. A tanfolyamon beszéd- és értelem-gyakorlatokra különös hangsúlyt helyezünk. Külön tornaterem, fejbólintási gyakorlatok. [...] A jelentkezők kötelesek igazolni, hogy már 2 hete be vannak oltva és ugyanannyi idő óta tartoznak a 48-as kormánypárthoz [...] Telefon 48-67, Interurban: 28” A hírek rovatban ezután a „Közművelődési kör akciója”, „Ujpest rendezett tanácsu város szervezési szabályrendeletének tervezete” valamint az „Ujpesti dalkör” egri országos dalosversenyén tartott főpróbájának sikere olvasható. Az Ujpest című lap hasábjain rendszeresen közölt szépirodalmi műveket, verseket és tárcákat, sőt a lap egyik szerkesztője, Negyedi-Szabó Béla „Cselédek” című regényét első közlésként adta közre folytatásban. A költségvetési és a vármegyei közgyűlésről szóló beszámolók között újra felbukkannak a titokzatos szerkesztői üzenetek. „Mimosa: Ujpest. Az Ön által beküldött hirdetést nem közölhetjük le, mert az csak a „Friss ujságban” járna eredménnyel.” „48-as polgár. Dicséretekből nem élünk meg. Terjessze a lapot elvtársai körében.” „Előfizető Ujpest. Ha per hát legyen per! Ha mindjárt sajtóper is. Nem félünk, sőt örülünk, hogy állításaink igazolására alkalom adatik.” „Telefon 72-25.” A közlemények alatt pedig mindenhol ott díszleg vastagon szedett betűkkel, hogy „UJPEST rendezett tanácsu város”. Valódi ünnep lehetett az 1907-es esztendő az Újpestieknek. A lapszerkesztésben a stafétát 1909-ben dr. Várady Pál veszi át, a lap története pedig a Nagy Háború második évéig, 1915-ig folytatódik a város korabeli közéletének, fejlesztéseinek és kulturális eseményeinek híreivel.

Hirdetés az Ujpest lapban

(Folytatjuk...)

Emléktábla az angyalföldi kocsiszín főépületén

Újpesten több helyszínen is találkozunk 1914–18 emlékműveivel és emléktábláival. A Szódy Szilárd által készített emléktábla a Pozsonyi úti egykori BÚR (Budapest-Újpest-Rákospalotai Villamos Közúti Vasút R.t.) telepen dolgozó, háborúban elesett alkalmazottaknak állít emléket:

Balogh II Jenő kalauz
Bajári Lajos szerelő
Bogdány Károly kocsivezető
Beniczki András kocsivezető
Bordás Pál kalauz
Czibula Pál kalauz
Csorba János kocsivezető
Dezső József kalauz
Dörnyei György kocsivezető
Gresa József kocsivezető
Hibacskó István kocsivezető
Kokány Lajos kalauz
Koncz Menyhért kalauz
Kovács János kocsivezető
Máj Ádám kocsivezető
Petrics András előmunkás
Pergel János kocsivezető
Pomázi Kálmán kocsivezető
Ruff János kocsivezető
Szántó Károly kalauz
Tamási Pál kocsivezető
Varga János gépapoló
Zöllei Gáspár előmunkás

A villamos társaságtól már a háború első hónapjaiban több ezer alkalmazott vonult be hadiszolgálatra. A képzett kocsivezetőkre, műszaki szakértelemmel rendelkezőkre nagy szükség volt.

Az első világháború után korán megkezdődött a háborús hősök emlékezetének ápolása. A számos budapesti és Budapest környéki település – így Újpest város – közlekedési társaságait 1923-ban tömörítő BSZKRT az emlékezés jegyében egy háborút megjárt főhadnagyot, egyébként szobrászt, és éremművészt bízott meg a főhajtás kőbe vésésével.

A művész, Szódy Szilárd (Nagykátá, 1878. április 27. – Budapest, 1939. február 24.) korának jól ismert alkotója volt, legismertebb köztéri szobra a Margit-híd budai hídfőjénél álló Przemysl hősi emlékmű.

Szódytól közel húsz egyforma emléktáblát rendeltek meg, hogy minden budapesti kocsiszín vagy telephely falán az egykor ott dolgozó első világháborús hősöknek állítson emléket. A művész 1923–1926-ban készítette el az emléktáblákat. Szódy egy egyenkeretű tervezett, tetején két faragott örökmécsessel, a főváros címerét tartó oroszlánnal és griffel, egy karddal, sisakkal és koszorúval, alján pedig a háború évszámaival és a szárnyaskerékkel.

Az Angyalföld villamos kocsiszín első világháborúban elesett hőseinek névsorát tartalmazó emléktáblát a remíz főépületének falán 1926-ban avatták fel. □

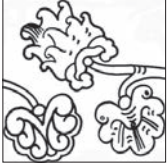
A szerző ezúton köszöni meg Borbás Péternek, a BKV villamos üzemigazgatójának segítségét.

I. világháborús emléktábla a BÚR telep főépületén

SALLAI JÁNOS

Újpest rendészete a „Nagy Háború” első éveiben

Az első világháború centenáriumián fejet hajtunk a hősi halált halt katonák előtt, akik közül ötszázezren az Osztrák–Magyar Monarchia területéről

kaptak behívót.

Hogy valami történni fog, már az 1900-as évek elején tudni lehetett. A Balkánon kirobbant vámháború, a létrejött „antantcordinále”, amelybe később bevonták Oroszországot, továbbá a füstölgő monarchia–szerb viszony mind-mind azt jelezték, hogy előbb vagy utóbb történni fog valami, ami elvezethet egy nagy háborúhoz. Mindezt a magyar kormány is jól érezte, hiszen megalkották azt a jogszabályt, mely szerint a fenyegető veszélyek esetére rendelkezésére álljon oly kivételes hatalom, amely biztosítja a háborús helyzetre vonatkozó intézkedések kiadásának formáit, lehetőségeit. Az 1912-ben megszületett, a háború esetére szóló kivételes intézkedéseket előíró LXIII. törvénycikk lehetőséget biztosított a jogrendnek és a közbiztonsági állapotoknak fokozottan hatályos eszközökkel való megvédésére. A kivételes időszakra a kormány alárendeltségébe kormánybiztosokat nevezhettek ki, akiknek feladata, hogy gondoskodjanak a közrend és a közbiztonság fenntartásáról is. A háborús időszakra jellemző, hogy a csapatok mozgása, a bevonultak miatt a munkaerő csökkenése, majd a harcselekmények hatása miatt az egyes árucikkek hiánya, vagy azok árának egekbe menő felszökkenése alakulhatott ki, melyet a rendészeti hatóságoknak minden eszközzel meg kellett akadályozniuk. Ugyanígy kiemelt terület volt a hírközlés, amely miatt a posta, távíró és távbeszélő berendezések a rendesnél szigorúbb ellenőrzés alá vételét a legfontosabb hadviselési érdekek közé sorolta a törvény. A közrend, és a nyugalom fenntartása miatt a kormány szabad kezét kapott arra, hogy ahol szükségét látja, beavatkozhatson.

Az 1914. június 18-án, Szarajevóban történt Habsburg trónörökös elleni merénylet után egy hónappal eldőrdültek a fegyverek, és lángba borult Európa. A háború kezdetétől fogva az élet minden területére hatást gyakorolt, így Magyarország, Budapest közbiztonságára is. A mozgósítás első két hónapja alatt éjjel-nappal szolgálatban állt a főváros rendőri állománya, amelyhez 1891-től Újpest is tartozott. A mozgósítás elrendelése, a rendészetben dolgozó létszám csökkenése, a feladatok ugrásszerű megnövekedése, a folyamatos készenlét, a háborús menetek biztosítása mind-mind a rendőrség, csendőrség és határrendőrség teendőinek a megszaporodását eredményezte. Új rendészeti feladatokként jelentkezett a hidak, középületek, alagutak, ipari berendezések őrzése, tüntető menetek kísérése, piacok, élelmiszer árúsító helyek erősebb ellenőrzése.

A háború kezdetétől a fegyveres erők kötelékébe tartozó egyének részére beszüntették az útlevel-kiadást. Napi küzdelmeket folytattak az állam biztonságát fenyegető, a katonai érdekeket veszélyeztető tényezők felszámolása érdekében. Nagy terhet rótt a rendészeti szervekre a háború miatt a nagyszámú idegen, menekült megjelenése, azok ellenőrzése. A gazdasági élet, a közrend és nyugalom biztosítása érdekében a háború alatt az 1912. évi XXXIII. törvénycikk alapján bizonyos bűncselekményeket a honvédbüntető bíraskodás alá helyeztek. Talán furcsának tűnhet, de ebben az időszakban a bűncselekmények száma lecsökkent, aminek valószínű oka lehetett, hogy a „nehézfűikat” is behívták frontszolgálatra. A belügyminiszter rendeletében a légiközlekedésre vonatkozóan ideiglenes rendőri intézkedést adott ki, a déli határok mentén repülési tilalmi zónát létesített. Már a háború kirobbanása előtti napoktól korlátozták a határátlépést. Orsovától Zimonyig csak a katonai parancsnokság engedé-

lyével lehetett átlépni a határt. Ugyanettől az időtől csak hatósági engedéllyel lehetett postagalambokat tartani és forgalmazni. Élő galambot vasúton, gőzhajón, postán csak a katonaság szállíthatott. A háborús időszakra, hadiszállításokra jellemző bűncselekmények megszorodtak (pl: katonaszabadítók, álkatonaszabadítók, csaló hadiszállítók, apró szélhámosok, posztócsalók, papíros csizmaszállítók, kórházi visszaélések, katonai fuvarlevelekkel történő visszaélések, jótékonyági cselekedetekkel visszaélés, árdrágítás, hadisegélyek jogosulatlan felvétele stb.) A háború időszakára az útlevélnkiadást a belügyminiszter magához vette, és változott a vízum kötelezett országok listája is. Ezen kívül számtalan igazolvány, igazolás kiadására, valamint a háború elhúzódása miatt jegyrendszer bevezetésére került sor, mellyel egyben az okmányok hamisítása is jelentkezett.

A háború első jelei Újpesten néhány háború által veszélyeztetett övezetből (Erdélyből, Galíciából, Bukovinából) menekültek megjelenésével mutatkoztak. Ugyanakkor 1915-ben több (1624 fő) újpesti lakos kereste fel a külső és belső hadszíntér területét hozzá-

tartozó meglátogatása céljából, amelyhez engedélyt az Újpesti Rendőrkapitányság állított ki.

Ebben az időben a Fővárosi Rendőrség alárendeltségébe tartozó Újpesti Rendőrkapitányság személyállománya a következőből állt.:

vezető főtanácsos: 1 fő
helyettes kapitány: 1 fő
előadó: 1 fő
orvos: 1 fő
hivatalist: 1 fő
díjnok: 6 fő
detektív: 7 fő
polgári rendőr 1 fő
kézbesítő: 1 fő
hivatali szolga: 1 fő

A fentiek mellett a végrehajtásban további:

felügyelő: 1 fő
altiszt: 9 fő
rendőr: 80 fő szolgált.

Az Újpesti Rendőrkapitányság jelentős működési területe és az alacsony rendőri létszám miatt, ebben az időben a végrehajtó rendőrök alig kaptak évente egy-egy szabadnapot.

Újpest,

M. kir. Államrendőrség.

Az 1915. évi gabonatermés fogytával, Újpesten ellátási nehézségek támadtak. Főleg 1916-ban az új gabona megjelenése után, annak szétosztásakor jelentkeztek gondok, amelyek során a rendőrségnek kellett a rendet fenntartani.

1916-ban egyes elsőrendű fogyasztási cikkek hiánya, elosztása okozott további gondot amelyek októberben, és novemberben három alkalommal tüntetéshez is vezettek Újpesten.

Míg országosan csökkentek a bűnesetek, addig Újpesten emelkedést lehetett tapasztalni. A városban bűncselekmény miatt 339 személyt állítottak elő, akik közül – az időszak sajátossága miatt – 52 katona volt, továbbá 395 katonaszökevényt is elfogtak. A kihágási ügyek folyamatosan csökkentek, mivel – a korábbi tapasztalatok szerint – az elkövetők köre, Újpest férfi lakosságának egy része, a fronton szolgált.

Újpest lakossága ebben az időben megközelítette a százezer főt. A háború miatt internáltak száma igen csekély, 9 fő volt. Ugyanakkor az ipari tevékenység során 427 hadifoglyot alkalmaztak.

A Monarchia idején a belügyminisztérium feladatkörébe tartoztak a népjóléti ügyek, ezért itt kell megemlíteni, hogy Újpesten 1916-ban megalakult a „Cse-csemővédők egyesülete”, amelynek révén az egy éven aluli gyermekek tiszta tejhez jutottak, továbbá ruhát, cipőt gyűjtöttek a rászorultaknak.

A háború alatt Újpesten két mozgó filmszínház naponta, négy vasárnaponként tartott előadást, amelyet a rendőrség felügyelt, de rendbontást nem tapasztalt. Ezen kívül egy kocsmában engedélyeztek vasárnaponként táncmulatságot.

Az 1915-16-os esztendőkből a rendőrség nyilvántartása szerint Újpesten csökkent a fuvarosok, bérkocsisok száma. Az italok hiánya és drágulása miatt a szeszesital-fogyasztás is mérséklődött.

A háború eszkalálódása miatt folyamatos volt az árdragulás, és az ezzel történő visszaélések. Ezen a téren a legtöbb panasz a zsír- és a tejtermékek kapcsán jelentkezett. Nagyon sok eljárást indított az Újpesti Rendőrkapitányság szállítási engedély nélküli ter-

ményszállítás miatt. A különböző árú hiánya (pl. petróleum, cukor) elindította a cserekereskedelmet, ugyanis a kofák termékeiért nem koronát, hanem petróleumot, vagy cukrot kértek. (Az egyenérték megállapításánál gyakran igen magas uzsoraárat állapítottak meg a kurrens termékekre.) Főleg az Esztergom és a Komárom megyei kofák között terjedt el, hogy be nem vallott kukoricatermésüket Újpesten, a kapuk alatt, értékesítették uzsoraáron. Ennek fő oka az volt, hogy Újpesten a háziasszonyok a szükség miatt újra baromfit, sertést tartottak, hogy legyen ételmük, és kénytelenek voltak magas, uzsoraáron a terményt megvásárolni.

A rendőrség a háborúval kapcsolatos kihágások kapcsán igen sok lisztet elkobzott, amelyet nem árverésen értékesített, hanem az újpesti közélmezésről gondoskodó hatóságoknak adott át értékesítésre és felhasználásra. Ebben az időben elkobzott termékek között kiemelten szerepelt a bőr, amit a központi rendelkezések szerint megállapított szervezeteknek juttatott el a rendőrség.

Az 1915-16-os években természetesen nemcsak a háborúval kapcsolatos kihágásokban járt el a rendőrség, hanem más, a napi élet szabályait megsértőkkel szemben is, amelyek közül a hajtási, ebtartási és köztisztasági szabálysértők száma növekedett.

Amit ezen időszak javára lehet írni az, hogy az iszákosságért elítéltek száma az 1915. évi 220-ról 1916-ban 115-re csökkent. A két évben csavargásért 488 főt, koldulásért 43 főt, tiltott visszatérésért 19 főt büntettek meg Újpesten.

A fentiek jól érzékeltetik, hogy Újpest főváros közelsége, és ipari fejlettsége miatt az első világháború alatt hasonló közbiztonsági problémákkal küzdött, mint a főváros.

Végezetül az 1917-es VIII. évi törvény. 1. paragrafusának sorait ajánlom az olvasó figyelmébe: „Mindazok, akik a most dúló háborúban a hadrakelt sereg kötelékében híven teljesítették kötelességeiket, a nemzet osztatlan, hálás elismerésére váltak érdemesekké. Őrizze meg a késő utókor hálás kegyelettel azok áldott emlékezetét, akik életükkel adóztak a veszélyben forgó haza védelmében.” □

A századelőn ezek a fogalmak még nem léteztek. Aschner Lipót vezérigazgató és néhány társának zsenialitása többek között abban rejlett, ahogy a tőkével és tudással gazdálkodtak, igazodva a piaci lehetőségekhez. Ez a cikksorozat azt kívánja bemutatni, hogy hogyan nőtt ki a magyar elektronikaipar az Egyesült Izzóból, és kik is voltak azok a szakemberek, akik hozzájárultak a 20. századi magyar elektronika ipar kialakuláshoz.

Az Egyesült Izzó jogelődjeinek alapítói, az

Kremenezky János a Magyarországra vonatkozó licenc szabadalmakat megsértve beindította wolframlámpa gyárát. A wolframlámpa gyártásra azonban nem vonatkoztak a kartell megállapodások. Kremenezky cége nem bírta a versenyt, és 1917-ben részvényei egy részének eladására kényszerült. Az Egyesült Izzóval való együttműködés keretében Magyar Wolframlámpagyár Kremenezky János Rt. néven működött tovább, de 1921-ben a részvények visszavásárlásával jogilag ismét különvált. Végül évekig tartó húzd meg, ereszd meg játszmák után, 1926-ban a Kremenezky János Rt. is az Egyesült Izzólámpa és Villamossági Rt. 100%-os tulajdonába került, és ekkortól már nem egymás konkurenciáiként, hanem ma úgy mondanánk, hogy megfelelő termékportfólió megosztással és közös,

több kontinensre kiterjedő értékesítési hálózattal voltak jelen a világpiacon.

Az 1930-as években közel egy tucat cég kezdett rádiót gyártani, de nem bírhatták a versenyt a magyar piacon is jelenlévő Philips, Telefunken, AEG, Siemens cégekkel, akik végül is az Egyesült Izzó vezetésével, Aschner Lipót irányításával, kartellbe tömörülve biztosítottak maguk számára nemzetközi szintű piacfelosztást.

A rádiókészülék-gyártást az Egyesült Izzó és Kremenezky János gyára is a rádiócső-gyártással kezdte, hiszen – kissé leegyszerűsítve – a rádiócső is, akárcsak az izzó fémszálból, fémrácsból és üvegburából állt. Ezek összeszereléséhez, e cégeknek a lámpagyártásból adódóan volt technológiájuk és a szaktudásuk is. A jelentős hozzáadott érték az egyre korszerűbb rádiócsövek kifejlesztése és a gyártási szabadalmak, gyártási licencek létrehozása, illetve birtoklása volt. Az Egyesült Izzó saját és megszerzett szabadalmaival vált kívánatos partnerré az amerikai és az európai konkurencia számára.

A Magyar Wolframlámpagyár Kremenezky János Rt. és az Egyesült Izzó, a lámpa és rádiócsőgyártásban is konkuráltak egymással. A „Kremenezky” megőrizte önállóságát, ám fokozatosan betagozódott a konszern többi cégei közé, csökkentve a két gyár közti konkurens termékösszetételt, megtalálva a különböző termékvonalak helyét abban a termelési láncban, ami az Egyesült Izzót, konszernként jellemezte.

A cég irányítása az igazgatóságon és felügyelőbizottságon keresztül az Egyesült Izzólámpa és Villamossági Rt. (EIV Rt.) képviselőinek kezében volt, oly módon, hogy Kremenezky János az EIV Rt. igazgatóságának is tagja lett.

Ma azt mondanánk, hogy az idők során a Kremenczkynél is profiltisztításra került sor, előbb a lámpagyártás szűnt meg, majd az Izzóban koncentrálódó rádiócső-gyártás helyére a rádió-összeszerelés lépett, világhírt szerezve az Orion márkanévnek. A gyárban felgyülemlett üvegtechnikai tapasztalat pedig az ampulla- és hőpalack-gyártás során érvényesült.

Bár a Kremenezky formálisan és operatív irányítását illetően önálló maradt, de a rádiógyártás, az igazgatósággal együtt az an-

gyalföldi Váci út 99.-ből az Izzó újpesti, Váci út 77.-ben lévő telephelyére költözött. A gyár vezetői: Wohl Hugó vezérigazgató és Forgács Vilmos export osztályvezető, akik 1921-től voltak a Kremenezky cég alkalmazásában, napi munkakapcsolatba kerültek Aschner Lipóttal is.

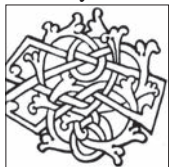
A Kremenezky 1926. június 30-án kezdte meg a rádiókészülékek gyártását, a német Telefunken gyár szabadalmának felhasználásával. A konkurencia ezen a piacon is óriási volt, de Aschner Lipót nemcsak az európai cégeket összefogó kartellcég elnöke lett, de Amerika legnagyobb rádiógyárával, az RCA-val (Radio Corporation of America 1919–1986) is szoros együttműködést alakított ki. Ez jelentősen segített abban, hogy az Egyesült Izzó által részben, majd egészben tulajdonolt Magyar Wolframlámpagyár Kremenezky János Rt. Orion rádiói piaci túlsúlyba kerüljenek. 1930-ban még csak 2000 rádiót gyártottak, de 1938-ra már 50 000 készüléket – derül ki Henry P. Kalmus a gyár fejlesztőmérnökének szakmai önéletrajzából. 1930-tól megindult az Orion rádiókészülékek exportja is, és pár év alatt már a világpiac 30%-át Újpestről látták el rádióval. Az Orion másfél évtizedig csak márkanév volt, és csak a második világháború után különvált rádiógyár vette fel az Orion nevet.

Aschner Lipót ahogy a lámpagyártás, úgy a rádiógyártás területén is felismerte, hogy a versenyt csak örökös innovációval tudja felvenni a német, holland, amerikai és hazai konkurenciával. Fejlesztőmérnökei közé tartozott többek között Bay Zoltán, vagy Gábor Dénes, hogy csak az ismertebbeket említsük.

Sokuk számára a második világháború nemcsak a karrierjük, hanem az életük végét is jelentette. 1944. júniusában az újpesti zsidókat deportálták. Köztük volt Bródy Imre kiváló fizikus (a kriptontöltésű izzólámpa megalkotója) is. Mások elhagyni kényszerültek Magyarországot. Wohl Hugó és Forgács Vilmos 1944 nyaratól – több más zsidó munkatársukkal együtt – a Raoul Wallenberg által vezetett Humanitárius mentőakció vezető munkatársai lettek.

Ugyancsak kényszerből vált meg az Oriontól a rádiófejlesztésen dolgozó ifjú osztály mérnök is, Henry P. Kalmus is.

Henry P. Kalmus

1906-ban Bécsben született és 1930-ban ott szerezte mérnöki diplomáját. Rögtön ezután a Magyar Wolframlámpagyár Kremenezky János Rt.-nél helyezkedett el. Az Orion rádiók fejlesztési laboratóriumát vezette. 1938-ban éppen Londonban volt egy nagy rádiótechnikai kiállításon, amikor a németek elfoglalták Ausztriát. Az Anschluss után pár nappal, lejárt osztrák útlevelét és vízumait zsidó származása miatt már nem tudta meghosszabbítani, és a németek által megszállt Európában, már se Svédországba a Svenska Orionhoz, se Magyarországra nem tudott elutazni, Angliából pedig – osztrák állampolgár lévén – azonnali kiutasítás veszélye fenyegette.

Wohl Hugó javaslatára levelet írt Aschner Lipótnak, hogy segítsen neki Amerikába emigrálnia. Aschner az 1938. november 2-án írt kérelmére három napon belül válaszolt és az ajánlólevél már november 8-án Kalmus kezében volt. 1938 decemberében Aschner ajánlólevele alapján tárt karokkal fogadták az RCA vezetői New Yorkban a fiatal kutatót, aki angol nyelvű önéletrajzában úgy fogalmazott, hogy nemcsak tudós, hanem „practical man” is.

Rövid idő múlva már a chicagói Zenith Co. rádiógyártól írt levelet Wohl Hugónak, ahol szívesen alkalmazták az Orionnál eltöltött 8 év alatt rengeteg szabadalmat bejelentett mérnököt. 1947-48-ig tartott a szakmai kapcsolat az Orionnal, amely során munkatársával, Striker Györggyel tesztelték és véleményezték a magyar rádiófejlesztéseket.

A háború után, 1948-tól titkos amerikai katonai fejlesztési programokban dolgozott. Vezető kutatója majd később egyik vezetője lett a washingtoni Army Materiel Command's Harry Diamond Laboratories-nak. Munkássága elismeréseként a legnagyobb amerikai katonai civileknek adható elismerésekben, 1954-ben a Department of Commerce Gold Medal for Exceptional Service és 1961-ben Army's Gold Medal Award for Exceptional Service kitüntetésekben részesült. 1979-ben Harry Diamond Memorial Award kitüntetéssel emlékeztek meg az ott eltöltött 27 évnyi kutatói munkássága során, az elektronikai ka-

tonai rendszerek kifejlesztése, valamint az amerikai csillagháborús védelmi rendszerek megalkotásában való kiemelkedő részvételéről. Ez idő alatt több, mint 50 szabadalma volt, és „számos olyan felfedezést tett a katonai elektronikai fejlesztés terén, amely jelentősen hozzájárult az USA védelmi rendszerének fejlődéséhez” – írták amerikai méltatói.

A magyar katonai hírszerzés többször próbálta egy „nosztalgialátogatásra” Magyarországra csalni, de erre a látogatásra soha nem kerülhetett sor. Családjá ma is Chicagóban él. Unokája néhány éve, amikor Budapesten járt, családi fényképek alapján próbált meg valamit megtudni nagyapja Újpesten töltött éveiről.

A háború után az Orion levált az Egyesült Izzóról, hiszen a Tungsram talán egyetlen magyar gyárként amerikai tulajdonban maradt, míg a többi érdekeltségét államosították. A rádiógyártás a televíziógyártás fel-futása mellett még évtizedekig megmaradt a gyárban, de ma már a Jászberényi úti gyáregységben csak televíziókészülékeket gyártanak.

A 1990-es évek elején az Oriont az első között privatizálták. 1997 óta a cég a Szingapúri Thakral Csoport tulajdona. □

Henry P. Kalmus

HIRMANN LÁSZLÓ

Karinthy Ferenc

1921-ben született a Nyugat híres írójának, Karinthy Frigyesnek Böhm Arankával kötött házasságából. 17 éves volt, mikor apja meghalt. A budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen nyelvészetből doktorált, majd külföldi utak következtek. Kiváló nyelvismeretre tett szert. Hazatérve 1951–53 között a Szabad Nép és a Magyar Nemzet munkatársa lett, majd dramaturgként dolgozott a Nemzeti Színháznál és vidéki társulatoknál. Budapesti tavasz című

regénye 1953-ban jelent meg. Fia, Karinthy Márton írja a regény háttéréről: „Apám egész életműve a túlélésről szól. Arról, hogy trükkkel, csellel, ravaszsággal, de túl lehet élni, túl kell élni még a szörnyűségeket is. Apám anyjának, Böhm Arankának például nem sikerült. Zalaegerszegről vitte a marhavagon Auschwitzba. Ez is ott lüktet a történet mögött. [...]”

A regényből 1955-ben Máriássy Félix rendező játékfilmet rendezett. Az önéletrajzi elemekkel is átszőtt történet főszereplőit Gábor Miklós és Gordon Zsuzsa alakították.

KARINTHY FERENC

Budapesti tavasz (részlet)

Újpest szélén egy iskolaszőrű, barna épület előtt a teherautók megálltak. Az embereket leszállították, a főhadnagy bemenet a házba. Egész közlőrl, három-négy sorozatban géppisztolykelepelés hallatszott: a front itt állt, két utcával arrébb, a megyeri határban.

– Az oroszok...

A nyers valóság megcsapta és megremegtette őket: csak most kezdték érteni, hová kerültek. Izgalom futott végig az alakzaton, bontogatva a sorokat. Az oroszok – ez a szó legtöbbjüknek még most is valami távoli és elvont dolgot jelentett, amelyről rengeteget hallottak és vitatkoztak, de elképzelhetetlennek tűnt, hogy ezek a titokzatos emberek közülük most kétszáz méternyire állnak. Még a frontot járt férfiak is, akik rég átestek a tűzkeresztségen, elszédültek a hihetetlen gondolatokra, hogy Újpest határában kerülnek szembe velük. Voltak, akik megdöbbenésüket zavart nevetéssel álcázták és a szomszédjukat ijesztgették, mások csak álltak, némán, sápadtan, elszoruló torokkal. [...]

Jó negyed óra múlva a főhadnagy egy német századossal és több német katonával

együtt kilépett a házból. Valamit tárgyaltak, a százados a karjával is megmutatta, hogy mit kíván, aztán visszament. Az ásós embereket kettéválasztották. A nagyobb csoportot bevezényelték az épületbe, a többieket négyesével-ötösével egy-egy német katona mellé osztották és elindították. Itt már teljesen a németek rendelkeztek: mennél közelebb került az ember az arcvonalhoz, annál kevesebb magyar egyenruhát látott. [...]

A katona középtermetű, erős testalkatú, zömök férfi volt, a korát bajos lett volna megmondani. Vékony, vértelen ajkával, húsos orrcimpáival inkább hivatalnokra emlékeztetett, mint katonára.

Jobbra-balra kanyarogtak, s közben hol oldalt, hol meg maguk előtt hallották a géppisztoly elszórt ropogását. Útközben egy másik részlegükkel is találkoztak, ezek már dolgoztak: valami árkot ástak. Az egyik sarkon lompos, sovány, fekete kutya csatlakozott hozzájuk; a fegyverzőreire behúzta farkát és nyöszörgött, de nem tárgított többé a sarkukból. A szovjet tüzéség nem lehetett távol: időnként tompa dőrej rázta meg a földet, aztán éppen fejük felett sivított át a láthatatlan lövedék, majd jóval később a becsapódás

visszahangzott Pest felől. Még azután is hosszan zengett felettük az ég.

Útjuk célja egy félig elkészített tankcsapda volt abban a kis utcában, amely egyenest a frontra, vagyis a megyeri szántókra futott. A német megállt a keresztutcában a kerítésnél, a befejezetlen gödörre pillantott, aztán rájuk. – Wer spricht deutsch? [Ki beszél németül?]

Senki sem jelentkezett. Csak a lengyelbundás lépett ki egy idő múlva és a hasára kezdett mutogatni.

– Krank. Sehr krank. [Beteg. Nagyon beteg.]

A német ránézett, semmivel sem árulta el, vajon megértette-e ezeket a szavakat, majd lehajolva a gödörig futott és intett nekik, hogy jöjjenek. Az epebajosnak, aki el akart maradni, külön szólt:

Du auch... [Te is...]

Először mélyíteni, majd szélesíteni kellett a tankcsapdát. Kivette az ásót Keserű kezéből, két szakszerű vágással megmutatta, aztán csak nézte megjegyzés nélkül, hogy dolgoznak. Később cigarettára gyújtott, de nem kínált meg senkit. A már kihányt föld mellvédként megvédte őket a szovjet mesterlövészekről, akik nyilván ezt az utcát is belőtték. De most már nem félték tőlük. A talaj fagyott és agyagos volt, az életlen ásó alig vágta.

A hideg, csöndes esőben ruhájuk nyirkos lett, ujjuk meggémberedett: olyan hévvel estek az ásásának, néhány perc múlva mind kifulladtak – Gázsó kivételével, aki a bányában megszokta a nehéz testi munkát. A leventék hangosan szuszogtak, a lengyelbundás homlokát törülgette és köhögött. Ennek az embernek nyilván sosem volt még ásó a kezében: nézni is rossz volt, milyen szánalmasan kapirgál a gödör fenekén. Jó lett volna megpihenni, a német azonban ott állt a hátuk mögött. Igaz, eddig egyetlen szót sem szólt hozzájuk. Nem tudakolta, önként jöttek-e vagy kényszerítve, s hogy van-e valami kérdésük, megjegyzésük – mindez láthatóan szemernyi sem érdekelte. Csak állt a gödörben, kifelé fülelt, amerre a géppisztoly szólt.

A kutya beugrott velük a tankcsapdába és most is ott mászkált a lábuk körül.

– Cigány, eriggy már haza! – küldte Gázsó, rögtön nevet is adva neki, de a kutya

csak arrébb sompolygott, nem ment el. – Nem evett ez a szegény legalább négy napja. Nincs nálad egy kis kenyérhaj?

Keserű csak mordult egyet: – Rühök! Nyűvek! – a vézna, esőköpenyes fiatalember sárga arccal túrta Gázsó mellett a földet. Izadt homlokán lötyögött a nagyobbra méretezett kincstári sapka, csapzott, barnásvörös bajusza vészterhesen rángatózott.

Amikor újra eldőrdült az ágyú és megreszketett a föld, a kutya ég felé fordulva örülden vonítani kezdett. A német kigombolta a derekán függő pisztolytáskát, elővette a fegyverét és belélt. Az állat egyetlen hang nélkül kimúlt. A német két hátsó lábánál fogva kihajította a gödörből, aztán ugyanolyan nyugodtan visszarakta a pisztolyt. A fiatalabbik levente hülyén nevetni kezdett, de tüstént el is hallgatott.

Szó nélkül, komoran gyúrták a földet, minden mozdulatukra ügyelve. A rémület acélkörülmével írta szívükbe, hogy kényre-kedvre ki vannak szolgáltatva ennek az embernek. [...]

A német állt még egy darabig mögöttük, unatkozva a nyakát vakargatta. Később az egyenruhás Gázsóra mutatott, pár kurta szóval tudtukra adta, hogy ő lesz a parancsnok, majd kifelé mászott a gödörből. Keserű hirtelen fölegyenesedett, izgatottan az ásója felé mutogatott.

– Herr Soldat... Dort, dort... [Katona úr... Ott, ott...]

Gázsó, aki alig várta már, hogy magukra maradjanak s odébb állhassanak, értetlenül, dühösen pillantott Keserűre: miért tartóztatja a katonát? A német valóban visszafordult s futólag a fiúra vetve üres tekintetét, lehajolt a gödörben, hogy megnézzze, mi az. Keserű egy nyitott bicskát rántott ki esőköpenye zsebéből és marokra fogva kétszer gyorsan beledöfte a nyakába.

A német egy másodpercre megmerevedett ebben a guggoló helyzetben.

– Mensch... [Ember...]

Többet nem bírt mondani. Szemét tágra nyitva, törökülésben a földre süllyedt, lassan előredőlt. A többiek még nem értették, mi történt. Keserű eldobta az ásót, amelyet még most is balkezeiben tartott, kiugrott a lyukból és szaladni kezdett visszafelé, a mellékutcába. [...] □

HIRMANN LÁSZLÓ

Radó Sándor

Hetven esztendeje ért véget a második világháború, amelyben minden korábbinál nagyobb szerepet kapott a hírszerzés.

A szervezett titkosszolgálat egyik első megteremtője a Dóra fedőnevű titkosügynök volt. Családja eredeti neve Reich volt, őt is Reich Sándor néven anyakönyvezték Újpesten, 1899-ben. Édesapja, aki 1908-ban magyarosította a családi nevet, szegény sorból küzdött fel magát tehetőss fa- és szénkereskedővé, olyannyira, hogy a város virilis képviselőjévé vált, azaz a legtöbb adót fizető polgárok közé emelkedett. Fiát taníttatta: az elemi iskola elvégzését követően az Újpesti Állami Főgimnáziumban (ma: Könyves Kálmán Gimnázium) érettségizett. Apja az első világháború éveiben katonai pályára szánta fiát, így Radó Sándor a hajmáskéri tüzériskola növendéke lett.

A történelmi változások azonban más pályára állították. 1918-ban az elsőők között lépett be a Kommunisták Magyarországi Pártjába. Ekkor már a budapesti tudományegyetem jogi fakultásán volt hallgató. 1919-

ben a Vörös Hadseregbe is jelentkezett, egy tüzéralakulatnál lett politikai biztos. A Tanács hatalom bukását követően Bécsbe menekült, innen vezetett útja tovább a háborúban vesztes, demokratizálódó Németországba. Lipcsében és Jénában földrajzi ismereteket szerzett az ottani egyetemeken. 1923-ban Helene Jansellt, a német kommunista párt egyik alapító tagját vette feleségül. Házasságukból két fiúgyermek született. 1922–24 között részt vett az illegális német munkásmozgalomban. Fegyveres felkelés szervezésének vádjával letartóztatták, de megszökött.

1924-ben a Szovjetunióba emigrált, ahol tudományos tevékenységet folytatott. 1926-ig a Kommunista Akadémia Világ gazdasági és Világpolitikai Intézetének volt a titkára. Immáron mint megbízott ügynök tért vissza Németországba. Berlinben megszervezte a szovjet távirati iroda ottani képviselőt, azzal a céllal, hogy a kommunista ideológiát, a szovjet állam sikereit Európában népszerűsítse. Eközben további tudományos kiadványok megjelenésénél bábáskodott, 1929-ben jelent meg szerkesztésében az Arbeiter-atlas des Imperialismus című kiadvány.

Hitler hatalomra jutását követően nem volt maradása Németországban. Családjával együtt Franciaországba menekült, ahol 1933–36 között a Geopress térképészeti sajtóügynökséget vezette. Párizsból települt át idővel a kibontakozó fegyveres konfliktusban semlegesnek maradó Svájcba. (Eközben nem hagyott fel a térképészeti szakkiadványok publikálásával. Atlas of today and tomorrow című munkája 1938-ban Londonban látott napvilágot). Valódi ügynöki tevékenysége Svájcban kezdődött, ekkor lett a Szovjetunió megbízott hírszerzője. A Dóra fedőnevet is itt kezdte el használni. Genf székhellyel egy titkos szervezetet épített ki, még a német birodalmi külügyminisztériumban is akadt informátora. Fontos információkat jutott el Moszkvába a német támadással, a Kaukázus felé irányuló hadművelettel, a későbbi kurszki összecsapás-

Radó Sándor

sal kapcsolatban. Viszonylag pontos adatokat szerzett a németek atomfegyver-kísérleteiről. Ezen hírek hatására indult be a nagyobb szabású nukleáris kísérletek sora a Szovjetunióban. Szolgálatait a sztálini hatalom honorálta is, 1942-ben a Vörös Hadsereg ezredese lett, majd rövidesen felterjesztették a Lenin-rendre is. A kitüntetést soha nem kapta meg. (Ezekről az évekről jelent meg Dóra jelenti címmel visszaemlékezése. Az 1971-ben írt önéletrajzi ihletésű, erős forráskritikára szoruló munkáját 17 nyelvre fordították le).

A német beavatkozástól tartó svájci hatóságok 1943-ban likvidálták csoportját, így Radó a hírszerzői munkát, apparátus hiányában valódi magányos ügynökként folytatta tovább. Ezt a tevékenységet Moszkva már nem támogatta, a későbbiekben vádként ellene fordították.

A viláégést követően, 1945-ben üzenetet kapott, hogy várják a Szovjetunióban. A parancsnak eleget téve repülőre szállt, de Kairóban átutazóban megpróbált az ottani brit hatóságoktól menedékjogot kérni. Miután ezt elutasították, öngyilkosságot kísérelt meg, de megmentették. A Szovjetunióba megérkező Radó Sándort szinte azonnal letartóztatta Berija titkosrendőrsége. Államellenes összeesküvés miatt került munkatáborba. A gulágon kerek tíz esztendő-t töltött. Ezekről az évekről memoárjában hallgatott. Csak a diktátor halálát követően került haza Magyarországra. Ekkor szembesült azzal, hogy itthon maradt rokonait deportálták, a koncentrációs táborból senki sem tért vissza közülük. Itthon felkínálták számára a belügyminiszter-helyettesi posztot, ő azonban a tudományos élet felé fordult. 1956-ban, a forradalom idején kapcsolatot keresett Nagy Imre miniszterelnökkel, hogy felajánlja közvetítő segítségét a szovjet kormánnyal történő tárgyalásokhoz, a vérontás elkerülése érdekében. Az események felgyorsulása miatt erre a közbenjárásra nem kerülhetett sor. Az Állami Földmérésügyi és Térképészeti Hivatal munkatársa lett, majd 1958–66 között a Marx Károly Közgazdaságtudományi (ma: Corvinus) Egyetem gazdaságföldrajzi tanszékét vezette. Magánélete keservesen alakult. Fiai nem követték őt annak idején a Szovjetunióba, Nyugat-Európában maradtak, nem is tanultak meg

magyarul. 1958-ban megözvegyült, és csak 1963-ban nősült meg újra. 1962-ben a Magyar Tudományos Akadémia Földrajzi Bizottságának elnöke lett. Nem maradtak el a magas szintű kitüntetések, 1963-ban Kossuth-díjat, 1973-ban Állami-díjat kapott.

Nemzetközi szinten is jegyezték tudományos tevékenységét. Az American Geographical Society-nek és annak angol megfelelőjének, a Royal Geographical Society-nek is tagja lett. Francia, német és szovjet földrajzi társaságok is tagjukká fogadták. Elismertségét többek között annak köszönhetette, hogy elsőként foglalkozott légi közlekedési térképekkel. Az egyik CIA jelentés így fogalmazott róla: „...hírszerző és térképészeti, illetve ahhoz kapcsolódó tevékenységével rászolgált arra, hogy a hírszerzés legnagyobb alakjainak Panteonjában legyen a helye.”

1973-ban a Szovjetunióban is rehabilitálták, megkapta a legmagasabb katonai kitüntetést, a Nagy Honvédő Háborús Érdemrend I. fokozatát. Örömet csorbította, hogy a következő évben másodszor is megözvegyült, felesége, korábbi munkatársa, Bokor Erzsébet elhunyt.

Kapcsolata szülővárosával nem szakadt meg teljesen. 1980-ban, egykori gimnáziumának 75 születésnapján Újpestre látogatott, ahol a Könyves Kálmán Gimnázium diákjai ismerősként fogadták. Országos ismertségéhez hozzájárult Bán Róbert 1977-ben forgatott, Dóra jelenti című játékfilme. Az alkotásban Radó idealizált alakjának megformálója Bodrogi Gyula volt.

Radó Sándor 1981 augusztusában hunyt el. Hamvait a Farkasréti temetőben helyezték el.

Valódi személyisége csak a rendszerváltást követően vált megismerhetővé. 2006-ban került újra kiadásra emlékirata, a Dóra jelenti, immáron cenzúrázatlan, teljes szöveggel. 2011 augusztusában, halálának harmincadik évfordulóján a Mazsihisz székházában márványtáblát állítottak Radó Sándor emlékére. Az Újpesti Műszaki Szakközépiskola Görgey úti homlokzatán 2000-ben elhelyezett Akadémikusok emléktáblája nem említi a nevét, de a Könyves Kálmán Gimnázium előcsarnokában az egykori, híressé vált diákok között ott szerepel a Radó Sándor geográfus is.

A hajmáskéri tüzériskola parancsnoki épülete

A hajmáskéri tüzériskola, ahol Radó Sándor az újpesti érettségi vizsgát követően növendék lett, Közép-Európa legnagyobb és legmodernebb katonai komplexuma volt. A kiegyezést követően megindult a dualista monarchia haderőreformja, amely 1896-ban, a millennium évében vett újabb lendületet. Hajmáskéren, a Veszprémtől keletre mintegy tíz kilométerre fekvő terméketlen fennsíkon 1901-ben kezdtek el építeni az objektumot, amelyet csak egy évtized után adtak át rendeltetésének. A beruházás időigényességének oka az volt, hogy hatalmas bázis, igazi katonaváros épült ki Hajmáskér falu mellett, amelytől méretes park és mesterséges tórendszer választotta el.

A Kondor Márton és Feledi József által tervezett együttes, különösen a parancsnoki épület magas tornyával, inkább hatott várkastélynak, mint laktanyának. Összesen mintegy 60 létesítmény emelkedett a magasba, ezeket keskeny nyomtávú vasút kötötte össze. Számptalan funkciót láttak el a falak között:

lovarda, szennyvíztisztító üzem, víztorony, kórház, vágóhíd, jéggyár, műhelyek, léghajócsarnok is megtalálhatóak voltak közöttük.

A kiképzőbázis átadását követően tüzérek vették birtokukba a lőtereket. A Skoda gyár ágyúit cseh, a győri gépgyár lövegeit magyar alakulatok tesztelték. Tüzerejükre szükség is volt a hamarosan kibontakozó nagy háborúban. A frontokon harcoló alakulatok helyét azokban az években hadikórház vette át. Trianon után Hajmáskér a Ludovika katonai akadémia kihelyezett bázisa volt, a második világháború vége felé német csapatokat szállásoltak itt el.

1945 után szovjet alakulatok laktanyája lett az épületegyüttes. A kápolnából mozik, a lovardából színháztermet alakítottak ki, felépült a korábbi épületektől idegen tiszti lakótelep. A rendszerváltáskor a hajmáskéri rakétás alakulat elsőként hagyta el az országot. A kivonulók csak a csupasz falakat és rettentően sok szennyező anyagot hagytak maguk után. A gazdátlanul maradt épületegyüttes azóta kísértetkastélyként, egyre romló állapotban várja sorsa jobbra fordulását. □

A síelés újpesti koronázatlan királya

Beszélgetés a 93 éves bajnokkal

Sajgó Pál síelő, sí-lövő, sportvezető, többszörös olimpikon, 17-szeres egyéni magyar bajnok, 27 alkalommal volt a magyar bajnokság győztes csapatának tagja, a Magyar Sí Szövetség és az UTE örökös bajnoka.

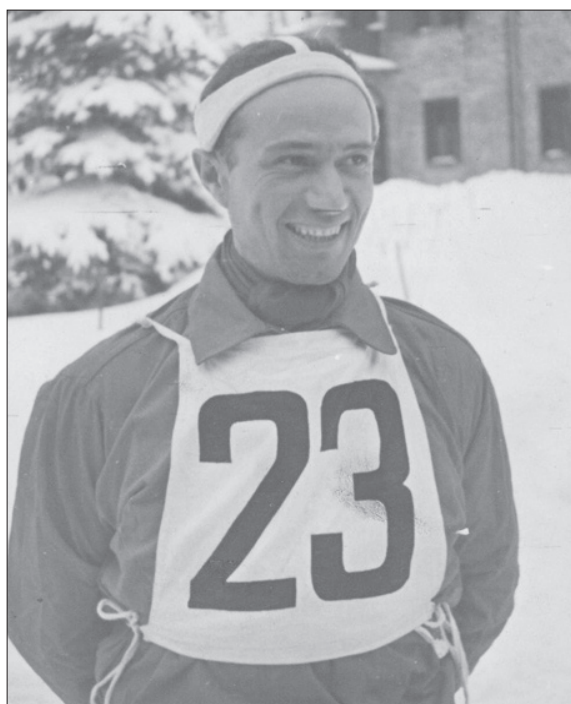
A Fény utcai piac közelében lakik. A csendes lépcsőházban egy fiatalosan mozgó úr nyitott ajtót. Szeretnék azonnal jövetelünk céljára térni, faggatni a vendégvárot a régi időkről, először azonban meg kell nézni a saját kezűleg készített mahagóni szekrényt, amely telis-teli van érmekkel és díjakkal. Helyet foglaltunk a szép kétszobás lakás nappalijában. A falakon régi képek sorakoznak UTE sportolókról, a két világháború közötti időkből, Halassy Olivér és Bodnár „Jamesz” vízilabdázókról, Szusza Ferencről, a 74-szeres válogatott labdarúgóról, aki megérte, hogy a

stadiont róla nevezzék el. Henni Gyuláról, a legendás kapusról és másokról.

– Pali bácsi! Milyen családi élmények vezettek a síeléshez?

– Gyergyószentmiklóson születtem 1922. június 28-án. A Gyilkos-tónál volt a házunk, amelyet apám kezdett el építeni és én fejeztem be. Kilencen voltunk testvérek. Mindenki szakmát tanult. Én asztalosmester lettem. Az édesapám nagyon jó kezű, felkészült mester volt. Sokat foglalkozott velem. Talán 12 éves lehettem, vagy még annyi se, amikor a saját készítésű sílécemmel először csúszkáltam. Többé aztán nem tudtam abbahagyni. A gyergyói Zárug István figyelt fel rám. A sí szakosztály kiváló vezetője adta az első igazi futólécet és a cipőt. 16-17 éves voltam, amikor egy levante-versenyen Mátraházán száz induló közül II. helyezett lettem. A Hargitán is voltak versenyek. 1942-ben és 1943-ban is szereztem érmet. 1943-ban Csíkszeredán, a pesti nagymenőkkel indultam, az ifjúsági korosztályban 8 km-es, a felnőtt korosztályban 16 km-es sífutó versenyen. Mind a két versenyt megnyertem. Ezután öt év teljes kihagyás következett, 1946 és 1950 között nem lehetett edzeni. Elhagytam szülőföldemet. A mai Magyarország területére menekültünk.

– Hogyan sikerült Magyarországra jutni?

Sajgó Pál sífutó olimpikon

Sífutók az országos járőr bajnokságon

– Kalandos történet. Először Pácsonyba kerültünk, ahol a horvátországi vendek segítettek bennünket, majd több ideiglenes lakhely után (Szombathely, Muraköz, Vasvár), az apám Szentgotthárdon a vasútnál kapott átlást. Rövid idő múlva ismét Szombathelyre kerültünk.

– *Hogyan kerültél ismét kapcsolatba a sporttal?*

– 1950-ben az apámat, mint elismert MÁV dolgozót Szombathelyről Pécsre vezényelték. A Pécs–Gyékényes vonalon dolgozott. Pécssett ismét sportolni kezdtem, a síszakosztály tagja lettem, bár itt még katonai léccel futottam. Innen kerültem Budapestre, ahol a Bástya vezetői figyeltek rám. Németh Berta János egyengette az utamat. Először a Kőbánya, majd a Budapesti Dózsa (a korábbi és későbbi UTE), versenyzője lettem. Amikor lehetett síeltem, de tagja voltam a rendőrök labdarúgó válogatottjának is. Deák Bamba, Földessy Ödön és Komáromi Ede voltak a csapattársaim. Dobogókőn részt vettem tájékoztató versenyen is. Első helyezést értem el. A Kaposvár–Gyékényes vasútvonalon végigvertünk csapatban és egyéniben minden asztaliteniszezőt.

Sajgó Pál a Munkára Harcra Kész verseny rajtjánál

– *Ilyen viszonytságok közepette is megőrizted a kondíciódát...*

– Minden lehetőséget kihasználtam. Indultam atlétikai versenyen is, ahol három csapatversenyben kaptam helyet. A legsikeresebb az 5000 méteres síkfutásban voltam a csapattal, ahol III. helyezést értünk el a magyar bajnokságban. Mindez 1960-ban történt.

– *Voltak különleges kalandjaid is...*

– Nem lehet elfelejteni az Oltárkő megmászását. Gyergyószentmiklósról elindulva, nem messze a Gyilkos-tótól áll az ezer méternél magasabb Oltárkő. Függőleges sziklafal ez. A legvadabb része a „Pokol”, ahol, hatalmas kövek között zuhog a Gyilkos-tóból induló patak. Hétszer másztam fel egyedül az Oltárkő csúcsára. Az egyik alkalommal jól látható jelzést hagytam: S. P. és a dátum. Mikor a fiammal néhány évtized múlva visszamentünk, már lekopott a jelzés. A második világháború alatt a német katonák ott tartották a hegymászó gyakorlataikat, kitűzték a német zászlót. Málnási Béla, a gyergyói idegenforgalmi vezető kért meg, hogy vegyem le a német lobogót és tegyem ki magyar zászlót. Csak évtizedek múlva mertem elmondani, addig csak ketten tudtuk. Őrzök egy másik történetet is.

1941-ben egy kirándulás alkalmával kisebb riadalom támadt, mert a közelben volt egy vipera. Becserkésztem és alkalmas pillanatban megfogtam. A környéken lakók és a kirándulók fellélegeztek. Fénykép is készült a hősi tettemről.

– *1950 után következtek a sportsikerek...*

– A hosszas felsorolás helyett csak kiragadok néhány győzelmet. 1956. március 22-én Zakopanéban harmadik helyezett voltam egy nemzetközi versenyen. Az 1958. február 24-én megjelent Népsport is beszámolt arról, hogy a „Góbé” (ez volt a becenevem) kifogástalanul jól viaszolt, és ezután már csak a tudás és a felkészültség számított. 1958. február 14-én Oberhofban, 15 km-en győztem, és Közép-Európa legjobbja lettem. 1964. március 1-én, Mátraházán, a Nemzetközi sífutó és északi összetett versenyen, 15 km-en én voltam a győztes.

– *Ebből az óriási győzelemsorozatból emeljük ki az olimpiai eredményeket!*

– Néhány Olimpiai Játékon valóban képviseltem a hazámat, Magyarországot. Csak el ne felejtsd, hogy az olimpia és a világba-

nokság a sísportban különlegesen kapcsolódik egymáshoz. Indultam a téli olimpián és a világbajnokságon is. 50 km-es sífutásban 27., 18 km-en 53. lettem. 1954-ben Svédországban az északi világbajnokságon a 4 × 10 km-es váltóval 13. helyen végeztünk. 1956. március 22-én Zakopanében harmadik lettem. 1958. február 14-én Oberhofban megnyertem a 15 km-es sífutást.

– 1960-ban részt vettél a téli olimpián...

– A VIII. téli olimpiát, mely egyben világbajnokság is volt, az Egyesült Államokban, Kaliforniában rendezték. Itt indultam sífutásban és sí-lövészetben, ez utóbbit ma biatlonnak hívják. 20 km futás közben négy helyszínen kellett eltalálni a célt. Az elsőn 150 m-ről fekvő, a másodiknál 200 m-ről állva, a harmadiknál 250 m-ről fekvő, a negyediknél 100 m-ről állva kellett lőni. Csak érdekességként mondom, hogy ma 50 m a táv. Ez egy másik biatlon. A futóidőm alapján 3-4. helyezés körül végezhettem volna, de 17 mellélövés volt. Ezekért 3-3 perc időt adtak. Így kerültem a 26. helyre. Mentségemre legyen mondván, hogy csak kölcsönkapott kezdetleges fegyverem volt. Azért ez mégis szép volt.

– 1968-ban Grenoble-ban (Franciaország) rendezett X. téli olimpián és világbajnokságon a válogatott keret edzőjeként irányítottad a csapatot.

– Az eredmények itt is magukért beszélnek: Holló Miklós, a Vasas versenyzője 45. helyezett volt 50 km-es sífutásban, 59. 30 km-en és 64. 15 km-en. Holéczy Tibor az Újpesti Dózsa versenyzője, a későbbi főtítkár, 42. helyen végzett 50 km-en, 57. 30 km-en és 49. 15 km-en. Síugrásban Gellér László nagysáncon 19. helyezett, középsáncon a 34. helyet szerezte meg. Szívesen emlékszem még Rosivall Zoltánra, aki nagyszerű síelő volt.

– Hogyan segítette sportpályafutásodat a családod?

– Különösen a feleségem, Fodor Karolin tett sokat a sikereimért. Gyergyóban ismertem meg. A házasságkötés előtt, vőlegényként minden nap látni akartam, ezért a Gyilkos-tótól, ahol akkor élt a családuk, befutottam hozzá Gyergyóba, ami 28 kilométer volt oda, és annyi vissza is, de közben volt a Pongrác-tető. Ő nagyra tartott, én pedig szívesen futottam hozzá. Nem csoda, hogy 56

évet éltem vele. A feleségem édesanyja a Belényesi családból való volt. Ez a család híres volt, legismertebb tagja Belényesi Sándor tábornoszernagy volt.

– Az aktív pályafutásod után még milyen feladatokat láttál el?

– Volt néhány ötletem a szakmámmal kapcsolatosan is. A legnagyobb szerencsémre az akkori hajóépítő műhelyben, a Tímár utcában, és a vízitelepen volt főnök Scherf Dezső. Az ő irányítása alatt kajaklapátokat és síléceket készítettünk. Egy síléc 18 különböző anyagból és darabból áll össze, a legfontosabbak a hikorifa, nyírfa és a fenyőfa. Jó üzletnek ígérkezett, sportolóink szép sikereket értek el vele. Nem lett belőle üzlet. Ezután lettem az UTE stadion-igazgatója. 1972-ben mentem nyugdíjba. Az egyéni hobby-sízés is élvezetes, hát még, amikor a fiamat tanítottam, de Laci inkább a fogorvosi pályát választotta, bár egészen jó sífutó volt. Jelenleg a külföldről hazalátogató síelők (Hulényi Miklós, Mazány Sándor, Gönczi Attila, Schäffer János stb.) találkozóinak a szervezésében segítek, és nagyon élvezem ezt a feladatot is.

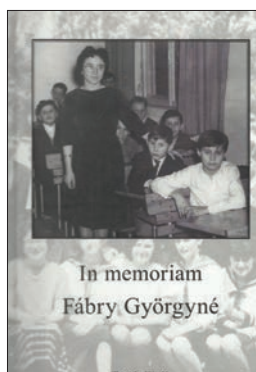
– Lévai Béla írta a Lila-Febérben című könyvben a következőt: „Sajgó Pál neve kitörölhetetlen nemcsak az „Újpesti Dózsa”, hanem az egész sportmozgalom „történelemlékönyvéből”.

– Örültem Lévai Béla sorainak. Remélem, még sokáig szervezhetem a hazalátogató síelők találkozóit. □

Sajgó Pál Zakopanében, 1970-ben (Fotók: UTE archívum)

Könyvek Újpestről

A kis alakú kötet a 2013 májusában elhunyt dr. Fábry Györgyné Ács Juliannának állít emléket, aki közel harminc évben keresztül, 1963-tól 1992-ig, nyugdíjba vonulásáig tanított a Könyves Kálmán Gimnáziumban. A könyvet egykori tanítványa, Szabó Z. Tamás szerkesztette, a tanárnő férje, dr. Fábry György egyetemi tanár kezdeményezésére. A kiadványban a történelmet és művészettörténetet tanító pedagógus egykori munkatársainak és tanítványainak írásai egyaránt helyet kaptak.

2013-ban, posztumusz jelent meg a Győrszentiványi történetek című antológia, amelyben a tanárnő szülőfalujának történetei, valamint az általa gyűjtött aforizmák és saját versei szerepelnek. A kötetek a Tarsoly Kiadó gondozásában jelentek meg.

Városunk impozáns fotóalbuma Újpest Önkormányzata támogatásával jelent meg. A kötet a helyi szakemberek; értékőrök, fotósok, újságírók bevonásával készült. Településünk történetének jelentős állomásain kívül helyet kaptak a kiadványban azok a földrajzi, történelmi, kulturális, ipartörténeti érdekességek is, amelyek egyedivé teszik Újpestet. A mintegy 1500 archív és kortárs fotót tartalmazó albumban az épített értékek, szobrok, kulturális események bemutatása mellett iparvárosi emlékeink, természeti értékeink, sportlétesítményeink, valamint a mindennapok megszokott és kevésbé ismert színterei is felvillannak. A kétnyelvű, magyar–angol kiadvány elsősorban turisztikai céllal készült. A Magyar Múzsza Könyvek sorozatban megjelent kötetet a Kecskeméti Lapok Kft. adta ki. Megvásárolható az Újpest Márkaboltnál (Szent István tér 6.).

Raktárból múzeumba

A GE Tungsram Lighting felajánlásának köszönhetően, az egykori vállalati múzeum raktárból hamarosan a Neogrady László Helytörténeti Gyűjteménybe kerülhetnek a gyártörténeti szempontból fontos tárgyi emlékek. A helytörténészek és szakemberek által kiválogatott muzeális értékű anyag a tervek szerint megtekinthető és kutatható lesz.

UTE barátok figyelmébe

Az Újpesti Torna Egylet alapításának 130. évfordulója alkalmából az UTE Baráti Kör várja a szurkolók visszaemlékezéseit, emlékeit, fényképfelvételeit és relikviáit. Az egyesület kiállítással és kiadvánnyal kíván megemlékezni a klub történetéről, sikereiről és sportolóiról. Jelentkezni lehet az ipacseva@gmail.com vagy a fericsanka@gmail.com címen, illetve a 06-20-203-7272-es telefonszámon.

Helytörténeti vetélkedő

Április 17-én kerül sor a középiskolák helytörténeti vetélkedőjére az Újpesti Helytörténeti Alapítvány és a korábbi győztes, a Könyves Kálmán Gimnázium szervezésében. A csapatok buszos kirándulás során feltérképezik városunkat, útközben oldva meg a feladatokat.

Gyász hír

2014. december 9-én, életének 91. évében elhunyt Verbényi József válogatott és olimpiai kerettag kosárlabdázó, kosárlabda-edző, a Testnevelési Főiskola egykori tanára, akinek sportkarrierje az 1956-os forradalom után megszakadt. Jotek a '60-as évtized derekán került Újpestre, ahol a Könyves Kálmán Gimnázium legendás testnevelője lett. Tanári feladatai mellett a Könyvesben kosárlabdacsapatokat szervezett. 2000-ben jelent meg Vitázom önmagammal, 2014-ben Tanultam, tanítottam, tanulom című kötete. A Jotek 80 és Jotek 90 című kiadványokban tanítványai, kollégái köszöntötték. Verbényi Józsefet a Farkasréti temetőben helyezték örök nyugalomra.

Márciusi számunkban az 1., 6., 7., 15., 16. és a 19. oldalon látható fotókat az Újpesti Helytörténeti Gyűjtemény bocsátotta rendelkezésünkre.